

סוד מדרש התולדות

שיחות מפי

הרב יהודא ליאון אשכנזי (מניטו) דצ"ל
על מדרשי חז"ל

יצחק אבינו

סוגיות יסוד בבירור הזהות העברית

חלק 1

עריכה ומקורות: חיים רוטנברג

Rabbi Yehuda Léon Askénazi

Sod Midrash Hatoladot

מכון מניטו – העמותה להוצאה לאור של כתבי הרב יהודא לאון אשכנזי זצ"ל

בנשיאות הגב' אסתר אשכנזי (במבי)

עוד מכתבי הרב אשכנזי:

"סוד העברי", שני כרכים – ספריית חוה

"מספד למשיח?" ספריית חוה

"סוד לשון הקודש" ספריית חוה

"מדרש סוד ההפכים" – הוצאות ידיעות אחרונות – בית מורשה

Albin Michel, שני כרכים, "La Parole et l'Écrit"

Albin Michel, "Leçons sur la Torah"

Fondation Manitou, שני כרכים, "Ki Mitsion"

"מעינות" שיעורים מפי הרב אשכנזי בצרפתית

הגהה לשונית: ניר שגב – הדובדבן

סדר ועימוד: משה קפלן

© כל הזכויות שמורות למחבר

שיווק והפצה: ספריית חוה.

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר

זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות
מפורשת מהמו"ל.

נדפס בישראל תשע"ה

נר ה' נשמת אדם

ספר זה יד לזכרו של

דוד הנרי אשכנזי ז"ל

בנו של הרב יהודא ליאון אשכנזי (מניטו) זצ"ל

ואסתר (במבי) אשכנזי, תבדל לחיים ארוכים

נפטר בכ"ז בטבת התשע"ג בירושלים

עניו ואיש שלום

מסר עצמו למשפחתו באהבה

תרם רבות למכון מניטו להפצת תורתו של אביו

נר ה' נשמת אדם

ספר זה יד לזכרם של הורי

אבי מורי יקיר בן יצחק מאיר ואמי מורתי פנינה בת משה הכהן

יאיר מנדלסון

ספר זה יד לזכרם של

רחל דייזי מבית מדר ואברהם אלברט בוקובזה־בנטס

שנהרגו בתאונת דרכים באמצע החיים

משפחות יצחקי, בוקובזה־בנטס, שמלה

מבוא

הרב אשכנזי ז"ל היה איש של התורה שבעל פה, או ליתר דיוק איש של "המסורת הנבואית של האומה", כפי שהיה רגיל לכנות את חכמת ישראל. כאשר היו שואלים אותו מדוע הוא אינו כותב ספרים, הוא היה קודם כול עונה שאין לו זמן, ולאחר מכן, שהספרים דוחים את הקץ, כדברי קהלת: 'עֲשׂוֹת סְפָרִים הַרְבֵּה אֵין קֶץ'.¹ כך הסביר למה התכוון במהלך שיעוריו על ספרו של המקובל הרב יוסף ג'יקטליה,² "שערי אורה":

כאשר יוצא ספר חדש, צריך להביא בחשבון את מה שנכתב באותו ספר וזה גוזל זמן. זה גוזל כוח. הכלל הוא שמעלים על הכתב רק דברי רוח הקודש. אין שום צורך בכל השאר. מה שהורג את המסורת, זה 'עֲשׂוֹת סְפָרִים הַרְבֵּה אֵין קֶץ'. יש איזה מין אמונה טפלה הטוענת שמכיוון שמשוהו נכתב, זה אמת. אבל האמת היא ההפך: מכיוון שזה אמת, זה נכתב. תורת משה זו תורת אמת, ולכן אמר הקב"ה למשה: כתוב! מכיוון שזו אמת. ההפך לא נכון. האם בגלל שמישהו בא וכותב, זה סימן שזו אמת?

---

¹ קהלת יב-יב

² רבי יוסף ג'יקטליה (1248-1305), תלמידו של רבי אברהם אבולעפיה, הוא מחשובי מקובלי ספרד. ספרו "שערי אורה" נחשב לספר יסוד בלימוד הקבלה ונושאו העיקרי הוא מעשה מרכבה והבנת השמות המופיעים בנוסח התפילה, כפי שהגדיר זאת הרב אשכנזי בעצמו, בשיעור הפותח את שיעוריו על הספר. הרב אשכנזי לימד את הספר "שערי אורה" שנים רבות, ושיעוריו על ספר זה מקובצים בסדרת הספרים "סוד לשון הקודש".

מבוא

הקריטריון לאמת הוא לא הטקסט הכתוב אלא המסורת. המסורת המועברת מדור לדור, מרב לתלמיד. כך היא מסורת חכמי צפון אפריקה, ובייחוד המסורת שמקורה במקובלי דרעה,³ ובהם זקנו של הרב אשכנזי, הרב יוסף ן' טבול ז"ל, שנולד במאה השש־עשרה ועלה לארץ כדי להצטרף לחוג המקובלים של צפת, והפך לאחד מחשובי גורי האר"י ז"ל.⁴ חכמי צפון אפריקה בכלל וחכמי הסוד שבהם בפרט נרתעו מלעלות על הכתב את דבריהם, וההסבר של הרב אשכנזי חושף את אשר עומד ביסוד גישתם זו: על האדם לעסוק בהבאת הקץ, עליו לפעול באופן אקטיבי כדי לתקן את העולם, ובמקום זה הוא צריך להתייחס לדברים המודפסים של חכם זה או אחר ולברר האם הם עומדים בקנה אחד עם המסורת של עמנו, כפי שהיא מקובלת מדורי דורות בעדה.

עבור הרב, האמת היא אנונימית. היא אינה פרי חשיבתו של חכם זה או אחר. היא אינה עולה מהדברים הכתובים בספר זה או אחר אלא אם כן מקור הדברים המועלים בספר הוא רוח הקודש. מסביר הרב:

כאשר הייתי ילד בתלמוד תורה, התרשמתי מאוד מדברי המלמד שלנו שהסביר כי הגמרא משתמשת בביטוי "משה שפיר קאמרת",⁵ כאשר היא רוצה לבטא קונצנזוס בבית המדרש סביב חידוש שנאמר על-ידי מן דהו, אולם לא ברור

---

³ ב-1391 היה פוגרום בסביליה ויהודים רבים ברחו מהאזור. התקופה נקראת תקופת גזירות קנ"א. רוב הקהילות של אלג'יריה מורכבות דווקא מצאצאי המגורשים של אותה תקופה - לא של המגורשים של 1492. בהם היה הריב"ש, ר' יצחק בר ששת. קהילת תלמסאן למשל נוסדה על ידי יהודי סביליה. במרוקו, יש כמה משפחות בקהילות של הצפון, אבל הם התיישבו בעיקר בחלק הדרומי, בעיר דיבדו (Debdou) - חלק ממשפחתי בא משם. היו שם הרבה משפחות של כוהנים, יוצאי סביליה. והאזור מדרום לדיבדו נקרא דרעא (Draa). מי ששמו דרעי בא במקור מאותו אזור, גם אם התגלגל אחר כך לקונסטנטיין או לטוניסיה. היו בהם כמה תלמידי חכמים (מתוך שיעורי הרב על שערי אורה ופרשת מטות).

⁴ כך מזכיר הרב אשכנזי את זקנו במהלך שיעור על שערי אורה: ... יש מחלוקת בין המהרח"ו וחכם אחר שהוא רבי יוסף המוגרבי, והוא דווקא הזקן שלי, על אותו נושא. זה סוד שורש הקליפות לפני בריאת העולם - "בוצינא דקרדינותא". תלמדו את הספר "דרושי חפצי בה". בכל הספרים אומרים שזה ספר של המהרח"ו, אבל ידוע שזה לא המהרח"ו, כי זו שיטה נגדית למהרח"ו, זו השיטה של רבי יוסף המוגרבי... המהרח"ו מצטט אותו בשער הגלגולים, בתור תלמידו של האר"י ז"ל. אנחנו יודעים - זו מסורת של משפחתי, שהם השלימו ביניהם בסוף. במשפחתי, מדור לדור, ילד אחד נקרא יוסף וילד אחר נקרא חיים, זה על שמו של המהרח"ו וזה על שמו רבי יוסף המוגרבי.

⁵ שבת קא ע"ב, ביצע לח ע"ב, סוכה לט ע"א

מי. כוח החידוש מגיע ממשה רבנו, והחידוש אותנטי כאשר הוא אנונימי... התורה אמתית כאשר היא אנונימית.

תלמיד חכם אמתי לא צריך לשאוף לגדולה אלא צריך לשאוף לאינסופיות של התורה. להיות גדול לעומת האינסוף, זה עדיין להיות אפס. זה להחליט להישאר אפס. רק מי שמבטל לגמרי את המשוואה האישית שלו – לא אמרתי את האישיות שלו אלא המשוואה האישית, האגו שלו, יכול להתקשר לאינסופיות, לנבדלות התורה.⁶

יש לעמדה זו של הרב השלכות רבות, גם בתחום ההלכתי. הרב התנגד, למשל, להוצאת ספרים המבקשים לקבוע לציבור הלכה לפי הנהגות של תלמידי חכמים שהלכו לעולמם, כגון הספר "מעשה רב"⁷ וכו'. הנהגות אלו היו עניינו הפרטי של אותו תלמיד חכם ואין שום סיבה לכפות הנהגות מיוחדות אלו על הציבור כולו, בטענה שמדובר ב"גדול". עבור הרב, זו עם הארצות בהתגלמותו:

למדתי בתלמוד תורה שתי הגדרות של המושג "עם הארץ": הראשונה, מי שלומד גמרא ותו לא. השנייה, מי שלא מסוגל לחדש חידושים נקרא "חמור נושא ספרים". היום "חמור נושא ספרים" הוא מי שרק קורא בספרים, שרץ לספר כדי לדעת מה לעשות, ומתוך הספר מקבל חומרה, כי כתוב שאיזה תלמיד חכם נהג כך. זה עם הארצות לשמו.⁸

---

⁶ מתוך הפסקה "גסות רוח" בשיעור "לדמותו של תלמיד חכם", סוד מדרש התולדות, חלק ד.

⁷ הספר נכתב על ידי רבי סעדיה תלמיד הגר"א, שבו הוא מספר את מנהגיו ההלכתיים של הגאון, כפי שנהג בינו לבין עצמו ולא כפי שיצאו מפיו כהוראות הלכתיות כלליות. פסקיו מצוטטים במשנה ברורה כדעת הגר"א הלכה למעשה, אבל תלמידו המובהק ר' חיים מוויז'נין מעיד בהסכמה לספר זה כי הרבה מן הנאמר בו הוא לא ראה.

נציין עוד שהרב אשכנזי התנגד לשימוש בקיצורי שולחן ערוך למיניהם.

⁸ מתוך שיעורי הרב אשכנזי על שערי אורה.

יש באידיש מילה מדויקת לסוג של התנהגות לא רצויה: פרומקייט. מי שעוסק בזוטות וחושב שהן הדברים העיקריים, המהותיים, מי שכל היום ממציא חומרות שלא שיערו אבותינו, משכיח את מי שאמר והיה העולם. הוא אינו מבין מה ריבונו של עולם רוצה מהאדם, מהיהודי. פעם שמעתי את בן דודו של האדמו"ר האחרון מליובאוויטש, הרב יצחק שניאורסון ז"ל, אתו למדתי את כתבי האדמו"ר הזקן, אומר שכדי להיות יהודי צריך ללמוד גמרא, אבל כדי להיות בן אדם צריך ללמוד קבלה. אז הוא שאל מה קודם: להיות בן אדם, להיות "אמנטש" או להיות יהודי? (מתוך שיעורי הרב על דרך חיים)

"אין לומדים הלכה מתוך ספר אלא מפי רב", היה מדגיש הרב. רק בשעת הדחק, פותחים ספר כדי לדעת איך לנהוג. אחרת הולכים לרב, שאמור להכיר את היהודי שעומד מולו, ומתוך הכרה זו, עליו לפסוק לו הלכה למעשה. כך נהגו בכל תפוצות ישראל במהלך כל השנים, וגם אם בעקבות השואה, נקטעו מסורות שונות בכל אותן קהילות שהושמדו, אין שום הצדקה, לפי הרב, לנסות לכפות על ציבורים שונים התנהגות הלכתית אחידה. לכן התנגד הרב בתוקף לניסיון "לאחד" תחת מנהג אחד את הקהילות הספרדיות והקהילות של עדות המזרח. הרב עמד בכל תוקף על קיום המנהג המקורי שהיה מנת חלקם של יהודי צפון אפריקה במהלך הדורות, כל אחד לפי עדתו ומקום מוצאו, מבחינת "פוק חזי מאי עמא דבר".⁹ רבני צפון אפריקה לא לימדו מתוך ספרים, ובוודאי שלא מתוך קיצורים, את קהלם, ואותם יהודים ידעו שלא פוסקים הלכה מתוך ספר אלא הולכים לרב ושואלים, במקרה שהתעורר ספק.

מסורת חיה

המסורת החיה תופסת בהגות הרב אשכנזי מקום מרכזי, עיקרי. דברים אלה נכונים לא רק במישור ההלכתי אלא גם במישור הלמדני וההגותי. פעם, במהלך שיעור על קין והבל, נשאל הרב על ידי תלמיד מה המקור לדבריו שהאות שהייתה על מצחו של קין הייתה המילה "אמת" וכאשר תובל קין פגע בו, נפלה האות אלף והופיע המילה מת.¹⁰ הרב ענה לו: "למדתי מרבתי" והוא שאל בחזרה את התלמיד: "אילו הייתי אומר לך שזה כתוב בספר פלוני, זה היה מספק אותך? המסורת שקיבלנו

מעיד הרב אשכנזי על אביו הרב דוד אשכנזי ז"ל שהיה מחמיר בתחומים רבים. כאשר שאל את אביו מדוע הוא מחמיר, ענה לו שהוא מחמיר בכל אותם תחומים שהוא אינו חש יותר בצד החיוב וזה חסר לו. כאשר שאל אותו האם הוא גם צריך לנהוג לפי אותן חומרות, ענה לו אביו בשלילה ואמר: "אתה צריך לנהוג כפי שמתנהגים במקום בו אתה נמצא, כדי לא לפרוש מן הציבור. עניינה של ההלכה לאחד, לא להפריד".

⁹ עירובין יד ע"ב

¹⁰ שאלתי פעם את הרב פרופסור שמואל סירא שליט"א, הרב הראשי של יהדות צרפת לשעבר, ששמע את שיעוריו של הרב אשכנזי, בסוף שנות הארבעים של המאה העשרים, כתלמיד בסמינר לרבנים בפריז, האם הוא יודע מה מקור דברי הרב אשכנזי במספר נושאים. הוא אמר לי שהרבה מן הדברים, מקורם בשיטת חכמי דרום מרוקו, מאזור הדרעא, ודברים אלו לא הועלו על הכתב מעולם, משום שהמסורת שלהם הועברה רק בעל פה. הוא הוסיף שמסורת זו, לצערו הרב, הולכת לאיבוד היום ויש מקום לחקור אותה לעומק, משום שמהרבה בחינות, היא שונה מהמסורת הפרשנית, הלמדנית המקובלת אצל רוב חכמי צפון אפריקה, ומקורה בתורת הסוד.

מבוא

מדורי דורות היא נאמנה. היא מבחינת 'שאל אביך ונגדך זקניך ויאמרו לך'.¹¹ ברית התורה היא ברית בעל פה, לא על פי איזה ספר. גם לוחות הברית נקראים לוחות העדות. מי שמקדש את הכתוב כמקור לסמכות, נוטה לצדוקיות. "וכך הסביר הרב במהלך שיעור על "שערי אורה":

... 'כתב לך את הדברים האלה כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל'¹² - ברית התורה זה עם התורה שבעל פה, אבל היום ירדנו. יש שכחה, לכן יש ספרים. הכול התהפך. הספרים דווקא גורמים למחלוקות, הרבה יותר מהשכחה עצמה. אנחנו לא "עם הספר".¹³ אנחנו העם של מי שגילה את התורה שנכתבה בספר. היום מתחיל להתפתח עבודה זרה מזן חדש: עבודה זרה של הספר. יש מי שמעדיף את הספר על פני התורה שבעל פה, החיה. הם הופכים את העם לעם של מוכרי ספרים, של ספרנים, של חמורים נושאי ספרים.

'כי על פי הדברים האלה' - הדברים שהועברו בעל פה מדור לדור, בייחוד בתוך עדת המקובלים, היה מדגיש הרב. יש להדגיש בהקשר זה כי הרב היה אומר שרוב רובה של תורת הקבלה לא נכתבה. היא עדיין בגדר של מסורת חיה. כל מהותה היא להישאר בעל פה, כמסורת חיה. הדברים נכתבו בגלל הנסיבות או כדי לשמש זיכרון דברים לדורות הבאים. כך למשל מסביר הרב את חשיפת ספר הזוהר בימי הביניים כתגובה להתפשטות התאולוגיה והפילוסופיה הסטוכסטית בתוך מחנה ישראל, בתוך השיח הפנימי של בית המדרש.

מקבילות ההיסטוריה

---

¹¹ דברים לב-ז

להרחבת הנושא, ראה את מאמרו של הרב אשכנזי "מאי חנוכה - תורת האב ותורת הרב" בספר סוד העברי, חלק א

¹² שמות לד-כז

¹³ הרב צבי יהודה היה כועס כאשר היו מזכירים לפניו את הביטוי הזה של אחד העם "עם הספר". הוא היה אומר: אנחנו לא עם של ספרנים. אנחנו העם שזכה להתגלות ה' אליו, ודברי ההתגלות הועלו לכתב בספר התורה, משום שכך ציווה את משה (מתוך אותו שיעור).

מבוא

הרב היה רגיל להבחין בתורת הקבלה לדורותיה בארבע תקופות עיקריות, אחרי סיום התקופה הנבואית בשלהי בית ראשון. העיקרון שהיה מנחה אותו בהבחנה זו הוא שבמהלך ההיסטוריה כולה, קיימת מקבילה בין היסטוריית הציוויליזציות, המייצגות את התרבות הכללית, האוניברסלית, ובין מה שקורה בישראל. הוא היה מדגיש ש"אסור לשכוח שישראל הוא ישראל של העולם הזה והעולם הזה הוא העולם בו אנחנו כישראל חיים". לכן המקבילה לתקופה הנבואית בישראל היא תקופת המיתולוגיה בעמים. כל עוד הייתה נבואה בישראל, היו העמים מבינים את הנאמר במיתולוגיה שלהם.¹⁴ זה אבד בסיום הנבואה. אז מתחילה התקופה הראשונה של תורת הנסתר בישראל, ובמקביל לה עידן הפילוסופיה במערב והמיסטיקה במזרח.¹⁵ האסכולה העיקרית מולה התמודדו חז"ל בתקופת המשנה היא האסכולה הסטואית,¹⁶ אבל היו קיימים גם זרמים מיסטיים, בייחוד באסיה התיכונית ובסוריה. גדול החכמים בתורת הסוד באותה תקופה הוא רבי שמעון בר יוחאי.

התקופה השנייה מתחילה בימי הביניים עם הקבלה הספרדית,¹⁷ ושיאה בגילוי תורת האר"י ז"ל, שבה ממד של רוח הקודש ונבואה ממש. במקביל התפתחו הפילוסופיה הסכולסטית והתאולוגיה. התקופה השלישית מקבילה להתפתחות תורת נפש האדם (הפסיכולוגיה) בתרבות הכללית ושימת האדם במרכז ההגות, החל מתקופת הנאורות. אז התפתחה בישראל תורת החסידות, מבית מדרשו של הבעל שם טוב ז"ל, שבה הושם דגש על עולם המידות ועל ההתנהגות המוסרית של הפרט.¹⁸ התקופה הרביעית מתחילה במאה התשע־עשרה באירופה, עם עליית התנועות הלאומיות מצד אחד והתנועות ה"אוניברסליות" מן הצד האחר, כגון הקומוניזם והאנרכיה. האומה, הקולקטיב, הכלל, תפסו אז מקום עיקרי בהגות המערבית והתחיל להתפתח ענף חדש במדעי הרוח – הסוציולוגיה. תורת הרב קוק

---

¹⁴ להרחבת הנושא, ראה את השיעור "אברהם ובלעם" ב"סוד מדרש התולדות", חלק ה.

¹⁵ זו נקודת המוצא של השיטה הפילוסופית שהופיעה, אחרי הפסקת הנבואה, בעולם התרבותי של יוון: הנחת היסוד של הפילוסופיה היא שאם האל אינו מדבר עכשיו, הוא לא דיבר מעולם (מתוך שיעורי הרב – מבוא לפילוסופיה).

להרחבת הנושא, ראה את הפסקה "סוף עידן הנבואה" בשיעור "מבוא ללימוד המדרש" ב"סוד מדרש התולדות", חלק א.

¹⁶ להרחבת הנושא, ראה את הפסקה "מהות המיתוס הנוצרי" בשיעור "מהמציאות למיתוס", ב"סוד מדרש התולדות", חלק ה.

¹⁷ הספר החשוב מאותה תקופה, שצריך ללמוד אותו ראשון, הוא הספר "שערי אורה" של הרב רבי יוסף ג'יקטליה (מתוך שיעורי הרב על שערי אורה).

¹⁸ יש להדגיש שהרב אשכנזי התייחס דווקא לספרו של רבי חיים מוולוז'ין, ראש מחנה המתנגדים לחסידות, "נפש החיים", כספר הראשון של התקופה "המודרנית", משום ש"לראשונה השער הראשון של הספר מוקדש לאדם, ולא לבורא, כפי שהיה נהוג בכל הספרים של התקופות הקודמות". הרב דחף ללימוד הספר, ובין היתר, המליץ לפרופסור עמנואל לוינס ללמוד אותו.

מבוא

ז"ל נותנת מענה לצרכים החדשים שהתגלו באותה תקופה ויסודותיה בבית מדרשו של הגר"א ז"ל. הרב קוק ז"ל בא לגלות את התורה לכלל ישראל באומה, היושבת בארצה. הרב אומר ש"אפשר לדבר על חמשה גילויים של התורה, הראשון דרך משה רבנו, אדון הנביאים, השני דרך רשב"י בעל ספר הזוהר, השלישי דרך האר"י ז"ל, הרביעי דרך הבעש"ט, והאחרון דרך הרב קוק זצ"ל. זו אותה תורה, אבל במישורים שונים, בהתאם להתפתחות ההיסטורית".

החידוש שבתורת התולדות

המקובלים של התקופה האחרונה, לעומת קודמיהם, שמים את הדגש בתורתם על שלושה נושאים עיקריים: הראשון, שימת הדגש על הפן ההיסטוריוסופי, בעיקר בתורת הרמח"ל ותורת הגר"א וממשיכי דרכו. הדגש השני, שימת הדגש על המוסריות כדרך לקנות את היש, החל מתורת הרמח"ל, ובייחוד בתקופה האחרונה בתורתו של הרב אשלג ז"ל. הדגש השלישי, בירור הייחודיות של עם ישראל, בירור הפן הסגולי של ישראל, המודגש כל כך בכתבי הרב קוק ז"ל.

תורתו של הרב אשכנזי ז"ל, תורת התולדות, ממזגת את שלושת מרכיבים אלו, תוך שימת הדגש על הממד הזהותי, "האנתרופולוגי", כדברי הרב, הן של האדם והן של ישראל. הבירור הזהותי משמש, בתורת התולדות, מפתח להבנת הסיפורים המסופרים במקרא ולהבנת התהליכים ההיסטוריים העוברים על האדם, האוניברסל האנושי בכלל, ועל עם ישראל בפרט, האמורים להביא בסופו של דבר למפגש פנים אל פנים עם ריבונו של עולם, בהתאם למחשבת הבריאה. תורת התולדות היא תורת הכלל - כלל האנושות וכלל ישראל, והיא מבררת את מהות הזהות האדמית, האנושית ואת מהות הזהות הישראלית, וכן את מערכת היחסים בין שתי זהויות אלו, בין כלל ישראל לאנושות כולה, דרך השבעים אומות שהופיעו בעקבות הפלגה. תורת התולדות היא תורה היסטוריוסופית, המבקשת להסביר איך הבריאה, ובראשה נזר הבריאה - האדם, קונה את היש שלה במטרה לעמוד "פנים בפנים" מול הבורא בסוף ימי העולם הזה, שהוא היום השביעי של ימי המעשה, לקראת המעבר ליום השמיני, לעולם הבא. תורת התולדות שמה דגש על הקריטריון המוסרי בקריטריון לשיפוט עמל האדם, נזר הבריאה, ועל התפקיד המרכזי של ישראל בתהליך זה, כ"בן הבכור", כדי שבסופו של דבר ימלאו "כל הבנים" את משימתם ויזכו למפגש עם הבורא. בכך תורת התולדות ממזגת את כל אותם דגשים שציינו לעיל תוך שימת דגש בעיקר על ההיבט הזהותי.

תכליתה של תורת התולדות להסביר, לברר את תפקידו של האדם ושל העברי בתיקון העולמות ולהסביר את היסטוריית עמנו, את שלביה השונים, את ממדיה השונים, במסגרת ההיסטוריה הכלל-אנושית. אבני היסוד של תורת התולדות הן

דברי חז"ל בתורה שבעל פה, במדרש ובזוהר,¹⁹ שיטתו של רש"י, דברי רבי יהודה הלוי בספר הכוזרי, כתבי המהר"ל, דברי השל"ה הקדוש בספרו "שני לוחות הברית", דברי רבי צדוק מלובלין ב"פרי צדיק" וב"צדקת הצדיק", וכמובן תורת האר"י ז"ל, כפי שהוצגה על ידי זקנו של הרב, הרב יוסף נ' טבול בכתביו, ובייחוד בספרו "דרושי החפצי בה".

הרב ניסח את תורת התולדות כבר בתחילת הוראתו, אחרי מלחמת העולם השנייה, שנים רבות לפני מפגשו הראשון עם הרב צבי יהודה קוק ז"ל ב-1955 או עם הרב שלמה בנימין אשלג, בנו של "בעל הסולם" ז"ל, לאחר מכן. היא הועברה על-ידי הרב בעל פה במשך חמישים שנה, שנה אחר שנה, לקהל שומעיו. מקורה במשפחתו ובמסורת שקיבל הרב מרבותיו, עוד בהיותו צעיר בעיר מולדתו אוראן ובמרקש אשר במרוקו.²⁰ המפגש עם הרב צבי יהודה קוק חידד את מרכזיותם של ארץ ישראל והמדינה העברית בתורת התולדות. הרב הבין שהחזרה לעבריות, המהווה שלב מכריע בתפיסת הגאולה שלו, קורמת עור וגידים כתהליך היסטורי, מציאותי, עכשווי במדינת היהודים שקמה לתחייה שנים מעטות לפני כן.

הרב לא רצה לכתוב את תורת התולדות, במיוחד בצרפתית, על אף הפניות הרבות שקיבל במהלך השנים, וכך הסביר את מניעיו:

רבותיי שמרו על המסורת בעל פה. גם מו"ר ר' יעקב גורדין ז"ל נהג כך. גם הסבא שלי, הרב חיים טובול ז"ל, שהיה תלמיד חכם עצום, לא כתב. לכן הוא אינו מוזכר בספרים המספרים כביכול את ההיסטוריה של יהדות אוראן ואלג'ריה. מי שלא השאיר אחריו "מסמכים" כתובים לא קיים עבור ההיסטוריונים. הם מתייחסים ל"תעודות" כתובות. הם לא מכירים את המושג של "מסורת העוברת בעל פה". זה נראה להם פרימיטיבי. לכל הפחות, הם צריכים להתמודד עם הזיכרון שלי ועם העובדה שאני מעיד שסבי היה חי!

מי שכותב דברים שצריכים להישאר בעל פה נוגד את רוח התורה. דברים נאמרים בקונטקסט מסוים, בתקופה מסוימת, בסביבה תרבותית מסוימת. ברגע שאותם דברים מועלים על

---

¹⁹ המדרש אינו מספר היסטוריה. הוא הזיכרון של ישראל. זה משהו אחר לגמרי ... כאשר הזיכרון אבד, מתחילים לכתוב ספרים. מי שלומד מתוך ספר, מהו לומד? תורה? זו תפיסה מערבית. תורה, לומדים מפי רב (מתוך שיעורי הרב על פרשת בשלח).

²⁰ הרב דוד אשכנזי ז"ל שלח את בנו בסוף שנת 1941 ללמוד אצל מקובלי מרקש בכלל ואצל הרב יעקב נחמני בפרט, אביו של הרב לוי נחמני ז"ל. בעקבות פרסום החוקים המפלים כלפי היהודים של משטר וישי ב-1940, סולק הרב מן האוניברסיטה ונשלח אז על-ידי אביו למרקש, שם שהה כחצי שנה. כך סיפר הרב באחד משיעוריו.

הכתב, הם מקבלים את החותם של התקופה התרבותית המסוימת. הם הופכים להיות מקובעים וצריך להיות בקי ברזי אותה תקופה כדי להבין לעומק את הדברים, כי, כמעט למחרת, בוודאי בדור הבא, הדברים נהיים סתומים וצריך לכתוב עוד ספר כדי לפרש את הספר הקודם. בסוף יש לנו ערמה של ספרים שאין בהם שום חידוש, וממלא מי שאינו בקי באותה תקופה תרבותית, אינו מבין את השאלות, את הנאמר. קחו כדוגמה חלק ניכר מהספרים שנכתבו בימי הביניים. מי שלא בקי בפילוסופיה של אותה תקופה ובמקור היווני שלה דרך גלגוליה בעולם המוסלמי או הנוצרי, בתאולוגיה, אינו מבין על מה מדובר. יתרה מזו, מכיוון שהוא אינו יורד לסוף דעתו של המחבר, קיימת סכנה של יצירת מחלוקות מיותרות.

התפקיד שלי הוא ללמד, לא לכתוב ספרים. איני פונה לקוראים – איך אני יכול להיות בטוח שהם יבינו נכון את מה שאני אמור לכתוב? לכן איני כותב. אני מלמד. זה יותר נחוץ לדור שלנו.

נראה שכאן נעוצה לב הסוגיה. לפי הרב, תפקידו של הרב הוא לשמש מחנך. על הרב ללמד בלי הפסק ותוך כדי הלימוד ליצור בינו ובין תלמידיו אינטראקציה, מגע ישיר, חי, בלתי אמצעי. אפשר לשאול שאלות, רצוי לשאול לשאלות. הרב צריך לברר האם תפסו התלמידים את העניין שברצונו הרב להסביר. היחס בין המחבר ובין הקורא שונה לחלוטין, וכפי שהרב אשכנזי אמר מספר פעמים, ברגע שהספר מודפס, הוא הופך להיות בעל חיים "עצמאיים". נראה שבמיוחד בתקופה הפוסטמודרנית, סכנה זו הופכת יותר מוחשית. אומר הרב:²¹

בכל ספר יש תמיד שלושה ספרים: הספר שכתב המחבר, הספר כפי שהוא כתוב עם המילים שלו והספר שהקורא קורא. ניקח למשל את ספר התורה. אני קורא פסוק. האם אני קורא את מה שהמספר המקראי בקודש כתב? האם אני מתחבר ל"מי שאמר והיה העולם"²² או האם אני משליך על הכתוב את ה"אני" שלי? או שמה אני מתייחס לכתוב באופן עצמאי, ללא קשר לריבונו של עולם? תכלית הלימוד של רבותינו הפרושים היא לחשוף את כוונתו של ריבונו של עולם, לא מה שניתן להסיק באופן "מכני" מפסוק זה או אחר. הצדוקים, לעומתם, ניגשו לטקסט הכתוב כדבר עצמאי, עם הכלים "הספרותיים" שלהם, בהתאם

²¹ מתוך שיעור על החופש.

²² ראה משנה תורה לרמב"ם, הלכות יסודי התורה, פרק ב, הלכה ב.

מבוא

לתקופה התרבותית שבה חיו. הם קראו את מה שרצו לקרוא,
לא מה שהקב"ה רצה שנבין. הם האמינו במה שהבינו ורק במה
שהבינו.

לכן לא היה להם צורך בתורה שבעל פה. לא היה להם צורך בקבלת מסורת
פרשנית בעל פה כלשהי, לצד התורה שבכתב, ובוודאי בהעברתה לדורות הבאים.
לא היה להם צורך במסורת – מסורת נבואית, החושפת את כוונת הקב"ה מאחורי
הדיבור האלוקי המופיע בפסוק זה או אחר, משום שהטקסט הכתוב הפך להיות
בלתי תלוי במי שאמר למשה רבנו לכתוב אותו. הם הפכו למעשה את התורה
לטקסט כתוב, במקום להמשיך להתייחס אליו כמקרא, ולא ככתוב. נזכיר כאן את
דברי הרב לגבי משמעות המילה "מקרא" אצל חז"ל: "היא לא מציינת את הכתב
כשלעצמו, אלא מסורת של קריאת הכתב. הביטוי "הוא היה קורא" בגמרא מציין את
מי שניגש לדברי תורה כדברי נבואה, שיש בהם רוח הקודש, לא כסתם דברים
כתובים בספר, פרי שכל אנושי מבריק במיוחד".

ניקח למשל את הפסוק המדבר על תחילת ספירת העומר: 'וּסְפַרְתֶּם לָכֶם מִמֶּחֶרֶת
הַשָּׁבַת מִיּוֹם הַבֵּיאֲכֶם אֶת עֹמֶר הַתְּנוּפָה שֶׁבַע שָׁבָתוֹת תְּהִינָה'.²³ חז"ל פירשו
את הביטוי "ממחרת השבת" ממחרת יום טוב הראשון של פסח, כלומר בשישה עשר
בניסן. הצדוקים, לעומתם, פירשו את הביטוי "ממחרת השבת" ממחרת השבת
ממש, ונמצא שחג השבועות חל לדידם לעולם בראשון בשבת.²⁴ לכאורה, "פשט"
הפסוק תואם את הבנת הצדוקים, משום שכתוב "ממחרת השבת", ואין שבת אלא
היום השביעי של השבוע. קריאת הצדוקים תואמת את כללי הקריאה
הפוסטמודרנית, כי הפסוק עומד בפני עצמו וצריך לפרש אותו על פי הכללים
שהמפרש קבע לעצמו. לדידם המפרש אינו מחויב למסורת פרשנית כלשהי. אבל לא
כך פני הדברים אצל חז"ל. הטקסט הכתוב אינו עומד מעל הכול. מי שקובע את
פשט הפסוק הוא חז"ל, משום שכך קיבלו ממה רבנו. מסורת הקריאה, ההבנה,
היא מסורת חיה. היא נבואית. כאן המקום להזכיר את דברי הרב, בשם הרב מנחם
רובינשטיין ז"ל, בעל הפירוש על התורה "שארית מנחם", שהיה הרב של הקהילה
ברחוב פאוווע בפריז, על דברי רש"י בד"ה "בראשית ברא": "אין המקרא הזה אומר
אלא דרשני, כמו שדרשוהו רבותינו ז"ל בשביל התורה שנקראת (משלי ח-כב)
ראשית דרכו, ובשביל ישראל שנקראו (ירמיה ב-ג) ראשית תבואתו". הרב
רובינשטיין היה אומר שכך צריך להבין את דברי רש"י: "אין המקרא הזה אומר
דרשני כמו שדרשוהו רבותינו ז"ל". הפשט הוא הדרש של חז"ל. אין פשט אחר.
הוא הפשט העולה מהמסורת שחז"ל העבירו – אותה מסורת שקיבלו ממה רבנו,
אותה מסורת שהועברה אחריהם, דור אחרי דור, עד דורנו אנו.

²³ ויקרא כג-טו

²⁴ ראה את המשנה במסכת חגיגה, ב-ד.

חשיבות המסורת הנבואית של האומה

הרב הדגיש ללא הרף ש"שלילת המסורת הנבואית של האומה הופכת את התורה ל"biblios" של היוונים, כלומר לספר של החכמה האנושית ותו לא".²⁵ אם בחכמה אנושית עסקינן, אז מותר למפרש לבוא עם כליו התרבותיים והלשוניים ולפרש את הכתוב לפי ראות עיניו. אבל התורה שבכתב אינה עומדת בפני עצמה. עם ישראל קיבל בהר סיני שתי תורות, התורה שבכתב והתורה שבעל פה, ומקורן חד הוא: הדיבור האלוקי. הוא מקור המסורת הנבואית, הפרשנית, הלמדנית שקיבל משה רבנו והעביר לזקנים וכך זה נמשך, דור אחרי דור, בעל פה. בלי אותה מסורת, אין בסיס לשום דבר, כפי שממחיש זאת הסיפור על הגוי שבא להתגייר קודם כול אצל שמאי ולאחר מכן אצל הלל:²⁶

ת"ר: מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי. אמר לו: כמה תורות יש לכם? אמר לו: שתיים, תורה שבכתב ותורה שבעל פה. א"ל: שבכתב אני מאמינך, ושבעל פה איני מאמינך. גירני ע"מ שתלמדני תורה שבכתב. גער בו והוציאו בנזיפה. בא לפני הלל. גיריה. יומא קמא א"ל א"ב ג"ד. למחר אפיך ליה. א"ל: והא אתמול לא אמרת לי הכי! א"ל: לאו עלי דידי קא סמכת, דעל פה נמי סמוך עלי.

הנקודה שהלל מבקש להדגיש, לחדד היא עקרונית ביותר: כל לימוד, כל קריאה מבוססת על מסורת. נתאר לעצמנו סטודנט השואל את המרצה שלו למתמטיקה "מניין לך שהציור שאתה מצייר על הלוח הוא הספרה אחת?" המרצה ישיב לו בוודאי שכך מוסכם על כולם מאז המצאת השיטה הנקראת "הספרות הודיות-ערביות", במאה השישית לערך. אלמלא אותה מוסכמה, שהועברה במסורת מאז, לא ניתן היה לומר שהציור הספציפי הזה מייצג את הספרה אחת. אין ידע

²⁵ ראה את דברי הרב אשכנזי בשיעור "מהמציאות למיתוס" ב"סוד מדרש התולדות", חלק ה: "היוונים הפכו את התנ"ך ל-"Bible". המשמעות האטימולוגית של המילה biblios ביוונית היא ספר של החכמה האנושית. משמעות המילה "ספר" בלשון הקודש היא ספר של התגלות נבואית. היוונים הבחינו בין שני סוגי מקדשים. אלו שהוקדשו לחכמה האנושית נקראו "biblios" ואלו שהוקדשו לחכמה מבוססת על התגלות נקראו "sephoris". כאשר מתרגמים את המילה "מקרא" במילה bible, עוברים לעולם מושגים שונה לחלוטין, שאינו חופף את עולם המושגים של לשון הקודש".

²⁶ שבת לא ע"א

מבוא

אנושי בלי מסורת. המסורת יכולה להיות מבוססת על מוסכמה אנושית שהתקבלה בזמן מסוים, במקום מסוים והפכה - או לא, עם הזמן לאוניברסלית, כגון שיטת "הספרות הודיות-ערביות", או יכולה להיות - וזה החידוש של המסורת של עמנו, העם העברי, מסורת נבואית, שנוצרה מתוך ההתגלות של מי שגאל את עמנו ממצרים ונתן לנו את תורתו. המסורת שלנו היא נבואית משום שהיא אלוקית במקורה, כי היא באה מחוץ לנפשו של האדם. אף עם אחר לא טען במהלך כל ההיסטוריה כולה שמי שברא את העולם התגלה אליו ומסר לו את תורתו. זו הייחודיות של המסורת העברית לעומת שאר המסורות האנושיות, שנשכחו עם הזמן או שובשו בגלל ההפסקה שחלה בהעברת אותה מסורת, כפי שמדגיש זאת רבי יהודה הלוי בספר הכוזרי, במאמר הראשון.²⁷

התורה אינה עוד "biblios", פרי שכל אנושי "עליון" כלשהו אלא היא גילוי רצון בורא העולם עבור ישראל ודרכו עבור האדם, כפי שמסביר זאת הרב:²⁸

המשמעות הראשונית של המילה "תורה" אינה קודקס של חוקים אלא התגלות. תורה - מורה: מי שמראה, שנותן לראות. אני יודע שבעלי הדקדוק אינם מסכימים עם הגדרה מסורתית זו. חלקם רוצים לקשור את המילה לשורש י-ר-ה, שהוראתו זריקת חץ, כפי שזורקים קוביות. מי שקושר את המילה "תורה" לשורש זה מבקש למעשה לומר שהתורה אינה אלא מין "אורקל" יווני - מי שזורק באופן אקראי, כפי שהיו רגילים לעשות בחברות הקדומות בעלות דתות מגיות. זו אפיקורסות לשמה.

ההגדרה המסורתית של המילה תורה היא להראות, לגלות תוכן הבא מחוץ לתודעה האנושית. מה שהתודעה האנושית יכולה להשיג בכוחות עצמה היא החכמה. חכמה זו יכולה להיות עילאית. היא איננה תורה. התורה מתגלה מעבר לקצה החכמה האנושית. התורה היא תוכן הנחוץ לאדם אבל היא איננה בהישג שכלו של האדם, הנתון בלבד לכוחותיו הוא.

'עַל פִּי הַתּוֹרָה אֶשֶׁר יוֹרֵד' - אשר יגלו לך, כי אם לא מגלים, אי אפשר לראות. מי יכול לגלות? רבותינו הפרושים אשר שמרו על רצף מסורת האומה ממשה רבנו. מי שפרש ממסורת זו - והיו רבים כאלה במהלך אותה תקופה, הצדוקים, הבייתוסיים וגם מאוחר יותר הנוצרים, התגלה כאפיקורוס,

²⁷ ראה פסקאות נג-סז

²⁸ מתוך השיעור "מהמציאות למיתוס" ב"סוד מדרש התולדות", חלק ה.

²⁹ דברים יז-יא

כמין, כי הוא למעשה שלל את ההגדרה הנבואית של התורה.
הוא אימץ את התפיסה היוונית המכירה את המושג חכמה, ולא
את המושג נבואה.

הקב"ה גילה את רצונו לעמו כאשר דיבר אל בני ישראל. דיבר ולא כתב. הרב
היה מדגיש שוב ושוב שהדיבור מגלה את מי שמדבר, לא כך הכתב. תכלית הלימוד
לגלות את "מי שאמר והיה העולם", לגלות את רצונו, לגלות את מחשבת הבריאה
עבור עולמו. גילוי זה צריך להיעשות דרך המגע הישיר בין הרב ובין תלמידיו. לא
דרך ספר שהרב כותב.

הצדוקיות המודרנית

הרב מזהה בגישה העכשווית לספר, גם לספר ששייך במקור לתורה שבעל פה,
סכנה חדשה, וכך הוא מתאר אותה:

יש צדוקיות מודרנית והיא של מי שמתייחס לתורה שבעל פה
שנכתבה בגלל אילוצים כאלה או אחרים,³⁰ כאילו היא עומדת
בפני עצמה, ללא קשר לריבונו של עולם. גישתם דומה לגישה
הסטרוקטורליסטית המרשה לעצמה לנתק בין הסופר לספרו.
הם שוכחים את הכלל של 'על פי התורה אשר יורוף'.

למשל, אפשר להשתמש בכללים של רבי ישמעאל³¹ בשתי צורות: הראשונה,
מכנית – כאילו מדובר במין "דקדוק" העומד בפני עצמו, ואפשר להשתמש בו
בצורה צורתית, פורמליסטית. השנייה, מתוך המסורת, הקובעת למשל ש"אין אדם
דן גזירה שווה מעצמו אלא א"כ קבלה מרבותיו"³². בגישה הראשונה, הכללים ורק
הם קובעים, ואילו בגישה השנייה, מי שקובע הוא המסורת, והכללים משמשים לה
כלי עזר. בגישה הראשונה, הלומד עוסק בהפעלה עיוורת של כללים לוגיים

---

³⁰ אם כל אחד מתחיל לעלות על דעתו מה שבא לו, הופך הדבר להיות צדוקיות. לא לחינם
נאמר בתלמוד הירושלמי שנתנו רשות לעלות על הכתב את ההלכות ואסרו את האגדות. רק
אחר כך, מאוחר יותר, חכמים נתנו רשות לעלות בכתב גם את האגדות (מתוך השיעור
"אחותי היא" ב"סוד מדרש התולדות", חלק א)

ראה ירושלמי שבת, פרק טז, הלכה א.

³¹ ראה ספרא – פרשה א : רבי ישמעאל אומר בשלש עשרה מדות התורה נדרשת ...

³² פסחים סו ע"א

מבוא

אבסטרקטים, פורמליסטים, ולא בניסיון להבין את רצון הבורא, ואילו בגישה השנייה, הלומד שואף להבין את רצון הבורא, העומד בבסיס המסורת.

סכנה זו אורבת במיוחד בתקופתנו, וכדאי להזכיר את דברי הרב, אשר סיפר לעתים קרובות את אשר נכתב בעמוד הראשון של מהדורת השולחן ערוך שהייתה בשימוש אצלם, לפני מלחמת העולם השנייה: "היה כתוב באותיות גדולות בדפוסים הישנים של השולחן ערוך, שהיו בידנו כאשר הייתי צעיר, בעמוד הראשון, שלוש אותיות: א.ת.ש - כלומר אל תהי שוטה". מדוע? "כי יש יהודים הרואים את השולחן ערוך כקודקס העומד בשלעצמו, ולא את מי שנתן את התורה. הם הופכים לאנשים לגליים. לא בכדי הזהירו אותנו חכמי ישראל שאפשר להיות נבל ברשות התורה.³³ אצלם הצד הלגלי-פורמלי גובר על כל השאר. הצד הבלתי-פרסונלי, של העיגולים גובר אצלם על צד של קו היושר. אין נדיבות לב, אין רחמנות. המוסר אצלם הופך לאתיקה - ללגליות לשמה". גישה פורמליסטית זו פסולה בעיני הרב. היא מתעלמת מן המסורת החיה, ממקורה, מרצונו של ריבונו של עולם. היא מנתקת בין הכתוב ובין מקורו החי.

שיחות ולא ספר

סכנת הניתוק עמדה כל הזמן בעיני הרב אשכנזי, ולכן לא רצה לכתוב. הוא לא רצה שדבריו יהפכו לדברים העומדים בפני עצמם בעיני הקורא. הוא לא רצה לנתק את דבריו מההומור שאפיין אותו, מהקונטקסט שבו נאמרו הדברים, ולקבע אותם בדפים. עצם הקיבוע היה עבורו סימן שמשהו בדבריו יהפוך למת. אולם הוא כן הרשה להקליט את שיעוריו, ונראה כי הסיבה לכך היא כי מה שעובר בקולו, בהקלטה, הוא מעבר למילים. כל אישיותו עוברת.

ובכל זאת, גם אם "דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאומרן בכתב",³⁴ מצאנו לנכון, במסגרת העבודה במכון "מניטו", להוציא לאור מספר סדרות של שיעורי הרב משני טעמים עיקריים: הראשון, כדי להנגיש לציבור הדובר עברית את תורתו. רוב השיעורים הועברו בצרפתית ומי שלא בקי ברזי השפה, אינו יכול ללמוד את תורת התולדות ו"חבל על דאבדין".³⁵ הטעם השני קשור להיקף תורת הרב. חז"ל כבר אמרו ש"דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר".³⁶ כלל זה נכון גם לגבי תורת הרב. אם הרב היה בשיעור אחד מזכיר נושא מסוים, אגב אורחא,

---

³³ ראה פירושו של הרמב"ן לחומש ויקרא יט-ב. ראה גם "ראשית חכמה", שער הקדושה, פרק א, ופירוש היעב"ץ למסכת פרקי אבות א-ה.

³⁴ גיטין ס ע"ב

³⁵ ע"פ סנהדרין קיא ע"א

³⁶ ירושלמי ראש השנה, פ"ג, ה"ה

מבוא

ברמז או בצורה מאוד קצרה, זכינו לכך שבשיעור אחר או במחברותיו, היה מסביר את הנושא באופן רחב יותר. לכן החלטתנו לקבץ את דבריו באותו נושא בשיעור מודפס אחד, גם אם הדברים נאמרו בהזדמנויות שונות.

כדי לשמר את סגנונו המיוחד של הרב בהצגת נושא כלשהו, וכדי לשמר בכל זאת את העיקרון של תורה שבעל פה, קראנו את קיבוץ שיעוריו בשם "שיחות" ולא ספר, ושמרנו, בהתאם למידת הרלוונטיות שלהן, את השאלות שנשאלו במהלך הצגת הדברים, גם אם לפעמים הן נראות כסוטות מן הנושא של השיעור עצמו. יהי רצון שעבודתנו תזכה לקורת רוח בקרב תלמידי הרב, אשר זכו לשמוע שיעורים אלה וללמוד ממנו את עיקרי תורת התולדות.

בכרך השישי של שיעורי הרב אשכנזי ז"ל "סוד מדרש התולדות", קיבצנו את המשך סדרת השיעורים על דמותו של יצחק אבינו. השיעורים ניתנו, חלקם בעברית וחלקם בצרפתית, במקומות שונים, במשך חמישים שנה: בבית הספר למנהיגות יהודית ע"ש רוברט גמזון באורסיי בשנים 1953-1954, במרכז האוניברסיטאי ללימודים יהודים (CUE) בפריז בשנות 1963-1965, במרכז רש"י לסטודנטים (Centre Rachi) בפריז, במסגרת הסמינר הרבעוני של הרב במקום בשנים 1983-1978, במכון "מעיינות" ללימודי יהדות וארץ ישראל בירושלים בשנים 1979-1983 וב"מכון מאיר" בשנים 1987-1989. כאן המקום להודות לרב שלמה אבינר שליט"א ולמשפחת אלבאום שאפשרו שימוש בסיכומי שיעורי הרב אשכנזי שהיו שמורים אצלם עשרות שנים.

תודתי נתונה לידידי מר ישראל פיבוקו על הערותיו החכמות במהלך עבודתנו, לאליעד פיבוקו על עשרות שעות של שיחות מרתקות בבירור נושאים הקשורים לספר, ולתלמידיי ותלמידותיי בבית המדרש "ניצנים" על הלימוד המשותף והמרתק בתורת הרב אשכנזי ז"ל.

אחרונים, חביבים מכולם, אשתי מגי תח' וילדיי איתן, מיכל, יגאל ושרה הי"ו שאלמלא תמיכתם ועידודם, לא היו ספרים אלו יוצאים לאור.

חיים רוטנברג

ערב ראש חודש מרחשוון תשע"ה

תוכן העניינים

עברית	חתונה
23	.....
עולה תמימה; בתו של אליעזר; עונשו של דור המבול; שושנה בין החוחים; הקרה נא לפני היום; קפיצת הדרך; הקרה או קרי?; מה' יצא הדבר; הנה ילדה מלכה גם הוא	
אבות	יפה
עבדי	שיחתן
45	.....
כי האדם לעמל יולד; חיי שעה; תורה ועשייה	
תקנום	תפילות
אבות	.....
55	.....
תפילת רשות ותפילת חובה; אין עומדים להתפלל אלא מתוך כובד ראש; האם מצוות צריכות כוונה?; מהות הכובד ראש; רגש דתי; הלכה לכלל ישראל; שמחה ויראה; תפילה אריכתא; תפילות אבות תקנום; מקור הברכות; עמידתו של אברהם; הלל ותהילה; שיחה בשדה; ויפגע במקום; אין עומדים להתפלל אלא מתוך הלכה פסוקה; והיה ברכה	
והנפש	העצם
99	.....
רעב לדבר ה'; פה סח; דרכא דארעא; אח ואחות; נפש ועצם; נעשה האדם; השגת השלמות בקניין תורה; השגת השלמות בזוגיות; השגת השלמות בתשובה; יצחק ורבקה אצל אבימלך; מות הבעל	
ההיא	ויזרע
בארץ	יצחק
129	.....
ארץ ושמים; יחס האבות לארץ ישראל; גוי גדול; גבורתו של ריבון של עולם; גבורתו של יצחק; מחייה מתים; עולה תמימה	
צדיק	תפילתו
בן	של
צדיק	צדיק
149	.....
שושנה בין החוחים; קליפת ארם; צדיק בן צדיק וצדיק בן רשע; צדיק ובעל תשובה; שלום שלום לרחוק ולקרוב	
הבנים	ויתרוצו
161	.....
רשע מעיקרא, צדיק מעיקרא?; חופש הבחירה; תבניתו של יצחק; ויצא הראשון אדמוני; ואחרי כן יצא אֶחָיו; ויגדלו הנערים; ויבא עשו ... והוא עיף; הלעיטני נא מן האדם; מכירת הבכורה	
הברכות	
185	.....

תוכן העניינים

וּמְכַהֵין עֵינָיו מִרְאֵת; בְּרַכַּת אַבְרָהָם; בְּרַכָּה וְקְדוּשָׁה; תְּכַנִּיתוּ שֶׁל יִצְחָק; תְּכַנִּיתָה שֶׁל רַבְקָה; הַכְרַעַת
הַתּוֹלְדוֹת; פְּסִילַתוֹ הָעֲצֻמִּית שֶׁל עֵשָׂו; אַרְבַּע אִפְשָׁרוּיּוֹת; וַיִּתֵּן לְךָ הָאֱלֹהִים; הַקָּל קוֹל יַעֲקֹב וְהַיָּדִים
יָדֵי עֵשָׂו; שֶׁטְנוֹ שֶׁל עֵשָׂו; קִצְתִּי בַחַיִּי; אִם יַעֲקֹב וְעֵשָׂו

תוכן העניינים

חתונה עברית

עולה תמימה

דמותו של יצחק אבינו היא דמות יחידאית בין האבות. הוא היחיד שלא יצא מגבולות ארץ ישראל, שנשא רק אישה אחת ושלא שינה את שמו. נוסף על כך הזוהר מציין שהוא היחיד שלגביו לא נאמר פעמים במקרא "יצחק יצחק", כפי שנאמר לגבי אברהם, יעקב, משה ושמואל:

... והכי תשכח בכלהו צדיקי, משה משה, יעקב יעקב, אברהם אברהם, שמואל שמואל, שם שם, בר מיצחק דלא כתיב ביה כמה דכתיב בהו, בגין דיצחק בשעתא דאתקרב על גבי מדבחא, נפקת נשמתיה דהות ביה בהאי עלמא, וכיון דאתמר ביה באברהם ברוך מחיה המתים, תבת ביה נשמתיה דעלמא דאתי, בגין דא תשכח דלא יחד קב"ה שמיה אלא על יצחק, בגין דאתחשב כמת, ועל דא רמז קרא ואמר (איוב טו-טו) 'הן בקדושיו לא יאמין וגו'.

זוהר חלק א, ס ע"א³⁷

---

³⁷ תרגום: ... וכן תמצא בכל הצדיקים, משה משה, יעקב יעקב, אברהם אברהם, שמואל שמואל, שם שם, חוץ מיצחק שלא כתוב בו כפי שכתוב בהם, והוא משום שבשעה שנקרב על המזבח יצאה נשמתו שהיתה בו בעולם הזה, וכיון שנאמר לו לאברהם ברוך מחיה המתים, חזרה אליו נשמתו שבעולם הבא. ומשום זה תמצא שלא יחד הקב"ה את שמו על צדיק (בחיוו) אלא על יצחק, משום שנחשב כמת, כפי שנרמז בפסוק 'הן בקדושיו לא יאמין וגו'...

תוכן העניינים

יצחק אבינו הוא עולה תמימה.³⁸ הוא עולה תמימה מרחם אמו, משום שהוא נולד אחרי ברית המילה של אברהם אבינו ואחרי שינוי שמם של שרה אמנו ואברהם אבינו. הוא תחילת התולדות של ישראל ממש. 'וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת יִצְחָק בֶּן אַבְרָהָם אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק'.³⁹ למה מתכוונים כאשר אומרים שהוא עולה תמימה? אנחנו למדים מהפסוק ממעשה בראשית 'וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִקְוּוּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל מְקוֹם אֶחָד וְתִרְאָה הַיַּבְשָׁה וַיְהִי כֵן'.⁴⁰ את אשר התרחש ביום השלישי של ימי המעשה. העולם הנברא הוא עולם ה"מה", בלשון רבים המי"ם,⁴¹ אבל בהשתלשלות העולמות הפכו המי"ם למו"ם. היו"ד הפכה לוא"ו. זהו סוד הפסוק 'יִקְוּוּ הַמַּיִם'. כאשר היו"ד במילה "מים" מתפשטת ויורדת עד ה"ה" האחרונה של עולם העשייה,⁴² היא הופכת לוא"ו והמילה "מים" הופכת ל"מום". תכלית התיקון היא להעלות בחזרה את העולם למדרגה של "מים" וזו ההגדרה של העולה "אשר אין בה מום":⁴³ לתקן את המום של הטבע ולהעלות את הטבע.⁴⁴ זהו סוד העקדה: יצחק

ראה גם זוהר, חלק א, נט ע"ב.

³⁸ ראה ב"ר סד-ג: ... דבר אחר: 'שכון בארץ' שכן את השכינה בארץ. 'גור בארץ הזאת' אמר רבי הושעיה: את עולה תמימה. מה עולה אם יצאת חוץ לקלעים היא נפסלת, אף את אם יצאת חוץ לארץ, נפסלת.

ראה גם פירושו של רש"י על בראשית כה-כו, ד"ה "בן ששים שנה": עשר שנים משנשאה עד שנעשית בת י"ג שנה וראויה להריון, ועשר שנים הללו צפה והמתין לה כמו שעשה אביו לשרה. כיון שלא נתעברה ידע שהיא עקרה והתפלל עליה. ושפחה לא רצה לישא לפי שנתקדש בהר המוריה להיות עולה תמימה (ראה יבמות סד ע"א).

ראה גם פירושו של רש"י על בראשית כו-ב, ד"ה "אל תרד מצרימה": שהיה דעתו לרדת מצרימה כמו שירד אביו בימי הרעב, אמר לו אל תרד מצרימה שאתה עולה תמימה, ואין חוצה לארץ כדאי לך.

³⁹ בראשית כה-יט

⁴⁰ בראשית א-ט

⁴¹ המ"מ הראשונה של המילה מי"ם מורה על התחלת הדברים - זה בא ממקום - מ"מ פתוחה, המ"מ השנייה היא המ"מ של ההכללה - מ"מ סגורה - רמז ללשון רבים. כל הדברים באים מן המ"מ הראשונה הפתוחה ומגיעים למ"מ השנייה הסגורה דרך עשר מדרגות - אות יו"ד (מתוך שיעורי הרב על מעשה בראשית).

⁴² יש הקבלה בין אותיות שם ההוויה ובין ד' העולמות: היו"ד נגד עולם האצילות, ה"ה הראשונה נגד עולם הבריאה, הוא"ו נגד עולם היצירה והה"ה האחרונה נגד עולם העשייה (מתוך שיעורי הרב על מעשה בראשית).

⁴³ דברים יט-ב: זאת חקת התורה אשר צוה יהוה לאמר דבר אל בני ישראל ויקחו אליה פרה אדמה תמימה אשר אין בה מום אשר לא עלה עליה על

⁴⁴ להרחבת הנושא, ראה את "סוד מדרש התולדות", חלק ג-ד.

תוכן העניינים

הוא עולה, משום שאין בו מום - 'אל תִּשְׁלַח יָדְךָ אֶל הַנֶּעֶר וְאֶל תַּעֲשׂ לֹו מְאוּמָה'.⁴⁵ בעלי המדרש מסבירים: 'אל תעש לו מאומה' אל תעש לו מומה.⁴⁶ כאשר מופיע למטה, בעולם העשייה, דבר שאין בו מום, הוא עולה למעלה, כלומר הוא מסוגל להסיר את הוא"ו מן המום. זאת עצם פעולת התיקון. יצחק מסוגל לתקן את העולם.

הממד של יצחק הוא הממד "האנכי", מהארץ לשמים, לא הממד "המאוזן", מהארץ לחוץ לארץ. לכן הוא אינו יוצא לחוץ לארץ. יצחק שייך לעולם הבא, גם אם מבחינה פיזית הוא נמצא בעולם הזה. הוא כל כולו קודש: במישור של בין אדם לחברו, הייתה לו רק אישה אחת, במישור של בין אדם לעצמו רק שם אחד, ובמישור של בין אדם למקום, רק מקום אחד - ארץ ישראל.

יצחק הוא עולה תמימה. במידה מסוימת אפשר לומר שהוא לא ירד מן המזבח שעליו הוא נעקד. בעלי המדרש שואלים על הפסוק 'וַיֵּשֶׁב אַבְרָהָם אֶל נְעָרָיו וַיִּקְמוּ וַיִּלְכוּ יַחְדָּו אֶל בְּאֵר שָׁבַע וַיֵּשֶׁב אַבְרָהָם בְּבֵאֵר שָׁבַע'.⁴⁷ ויצחק היכן הוא? שתי תשובות ניתנו: הראשונה שאברהם שלח אותו ללמוד תורה,⁴⁸ והשנייה שהוא עלה לגן עדן.⁴⁹ על איזה תורה מדובר? רגילים לומר שהוא למד אצל שם ועבר, במובן שהוא למד שם את הדרך ארץ שקדמה לתורה. אבל נראה שיש משהו עמוק יותר בשתי התשובות של בעלי המדרש: יצחק אבינו, כעולה תמימה, עלה ללמוד את תורת ה', שהיא גם היא תמימה - 'תּוֹרַת יְהוָה תְּמִימָה מְשִׁיבַת נֶפֶשׁ'.⁵⁰ אבל נוסף על כך הוא גם למד את דרכי ה' - לא רק הדרך ארץ שקדמה לתורה, כי דרכי ה' גם הם תמימים - 'הָאֵל תְּמִים דְּרָכָו אִמְרַת יְהוָה צְרוּפָה מְגִן הוּא לְכָל הַחֹסִים בּוֹ'.⁵¹ יצחק למד את תורת ה'⁵² ואת דרכי ההשגחה - איך הקב"ה מנהיג את עולמו, את סוד ההיסטוריה של ישראל, מבחינת קץ-חי, אותיות יצחק.

עד העקדה יצחק חי בעולם אחד, העולם הזה. אחרי העקדה, יצחק חי בשני עולמות: גופו בעולם הזה ומדרגה מסוימת של נשמתו בעולם הבא. זה מה שהזוהר מבקש ללמד אותנו, בבואו לומר שמבחינה מסוימת הוא נחשב כמת. הסברנו כאשר

---

⁴⁵ בראשית כב-יב

⁴⁶ בראשית רבה נו-ז

⁴⁷ בראשית כב-יט

⁴⁸ ב"ר נו-כ: רבי בא בשם רבנן דתמן, שלחו אצל שם ללמד ממנו תורה.

⁴⁹ מדרש הגדול על בראשית כב-יט: ... דבר אחר וישב אברהם, ויצחק היכן הוא, אלא שהכניסו הקב"ה לגן עדן וישב בה שלש שנים.

⁵⁰ תהילים יט-ח

⁵¹ תהילים יח-לא

⁵² הרב צבי יהודה ז"ל היה רגיל לומר שהתורה תמימה משום שאיש עוד לא נגע בה באמת (מתוך שיעורי הרב על אברהם אבינו).

תוכן העניינים

למדנו מדרשים על סיפור העקדה,⁵³ שאותו חלק הוא החלק של מידת הדין הקשה, הלא מרוסנת, המסוכנת לכל העולם. סילוק מידת הדין הקשה הוא תחילת תיקון העולם וזה נעשה על-ידי עקידתו של יצחק שהוא עולה תמימה.

יצחק מכונה בתורה "בְּרוּךְ ה'"⁵⁴ ובספר הזוהר "תושבחתיה דאבהן" – המשובח שבאבות,⁵⁵ כי בכוחו לתקן את מידת הדין בעולם, כי בכוחו להביא את הקץ, כי בכוחו להביא גאולה לעולם. כוחו של יצחק בא מעצם היותו עולה תמימה – עולה תמימה מבטן אמו.

בתו של אליעזר

אחרי מותו של שרה, אברהם אבינו מחליט לחתן את יצחק בנו, כדי להמשיך לבנות את האומה הישראלית. בלי להתייעץ אתו, הוא פונה לעבדו, שהוא לפי המדרש אליעזר, ושולח אותו לחָרֶן למצוא ליצחק אישה מתאימה.

**וְאַבְרָהָם זָקֵן בָּא בַּיָּמִים וַיְהוֹה בְּרוּךְ אֶת אַבְרָהָם בְּכָל
וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל עֶבְדוֹ זָקֵן בֵּיתוֹ הַמְשֵׁל בְּכָל אֲשֶׁר לוֹ שֵׁם
נָא יִדְדָךְ תַּחַת יָרְכִי
וְאֲשַׁבְּעֶךָ בַּיהוָה אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וְאֵלֵהִי הָאָרֶץ אֲשֶׁר לֹא תִקַּח
אִשָּׁה לְבָנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אֲנִי יוֹשֵׁב בְּקִרְבּוֹ
כִּי אֵל אֶרְצִי וְאֵל מוֹלַדְתִּי תִלָּךְ וְלִקְחַתְּ אִשָּׁה לְבָנִי לְיִצְחָק**

בראשית כד, א-ד

אברהם נותן לעבדו שתי הוראות: הראשונה, לא לקחת ליצחק אישה מבני כנען, והשנייה, לא להחזיר את יצחק לחָרֶן:

---

⁵³ להרחבת הנושא, ראה למשל את השיעור "עקדת יצחק – לפשוטו של מקרא", ב"סוד מדרש התולדות", חלק ה.

⁵⁴ בראשית כו-כט

⁵⁵ ראה זוהר, חלק ג, צט ע"ב: ת"ח, כד ההוא שופר עלאה דנהירו דכלא ביה אסתלק ולא נהיר לבנין, כדין דינא אתער וכרסוון אתתקנו לבי דינא, ודא שופר אילו דיצחק אקרי תוקפיה דיצחק תושבחתיה דאבהן, כד אסתלק ההוא שופר גדול דלא ינקא לבנין, כדין יצחק אתתקף ואתתקן לדינא בעלמא ... כיון דיצחק אתער וחמי לאברהם מתקן לכורסייא לקיימא קמיה, כדין אתכפיא ותבר תוקפא קשיא ...

תוכן העניינים

וַיֹּאמֶר אֵלָיו הָעֶבֶד אוֹלֵי לֹא תֵאבְּהָ הָאִשָּׁה לְלַכֵּת אַחֲרַי אֶל
הָאָרֶץ הַזֹּאת הַהֶשֶׁב אָשִׁיב אֶת בְּנֵךְ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יֵצְאֶת
מִשָּׁם

וַיֹּאמֶר אֵלָיו אַבְרָהָם הֲשָׁמַר לְךָ פֶּן תָּשִׁיב אֶת בְּנֵי שָׁמָה
יְהוֹה אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לָקַחְנִי מִבֵּית אָבִי וּמֵאָרֶץ מוֹלַדְתִּי
וְאֲשֶׁר דָּבַר לִי וְאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לִי לֵאמֹר לְזָרְעֶךָ אֶתְּן אֶת הָאָרֶץ
הַזֹּאת הוּא יִשְׁלַח מִלְאָכּוֹ לִפְנֵיךָ וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לְבְנֵי מִשָּׁם
וְאִם לֹא תֵאבְּהָ הָאִשָּׁה לְלַכֵּת אַחֲרַי וְנִקִּיתָ מִשְׁבַּעְתִּי זֹאת רַק
אֶת בְּנֵי לֹא תָשִׁיב שָׁמָה

בראשית כד, ה-ח

אתחיל בהוראה הראשונה: כל עוד תהליך בניית האומה הישראלית נמשך, אי אפשר להכניס לתוכה זהות זרה כלשהי, ובייחוד אי אפשר לחתן את יצחק עם בנות כנען.⁵⁶ בשלב קריטי זה, אי אפשר להשיא את יצחק עם בת כנען,⁵⁷ כולל הבנות של בעלי בריתו של אברהם, עָנָר, אשכול ומְמָרָא.⁵⁸ גם האופציה של בתו של אליעזר נפסלת.⁵⁹ פסילה זו יכולה להיראות כמוזרה, משום שבברית בין הבתרים, דווקא

---

⁵⁶ הדוגמה הבולטת היא תמנע, שהייתה נסיכת העם החורי, ורצתה להתחתן עם האבות. היא נדחתה על ידם (ראה ב"ר פב-יד) ובסוף הייתה פילגש לאליפז, בנו של עשו. ממנה נולד עמלק. חז"ל אינם רואים בעין יפה דחייה זו (ראה סנהדרין צט ע"ב), אבל צריך להבין שיש הבדל מהותי בין תקופת האבות ובין תקופת הבנים. תקופת האבות היא תקופת הבנייה של הזהות הישראלית ובשלב זה אי אפשר להכניס גרים. כל עוד הכלל אינו בנוי, זה בלתי אפשרי. אחרי שקיבל יעקב את השם ישראל, המצב שונה ואנחנו רואים זאת עם סיפורי התורה על נישואי השבטים, בייחוד הסיפור עם דינה בת לאה, הסיפור עם יהודה ותמר והסיפור עם יוסף (מתוך שיעורי הרב על אברהם אבינו).

⁵⁷ הפסילה של עשו היא על רקע נישואיו עם בנות כנען: וַיְהִי עֲשׂוֹ בֶן אַרְבָּעִים שָׁנָה וַיִּקַּח אִשָּׁה אֶת יְהוּדִית בַּת בְּאֲרֵי הַחֲתָן וְאֶת בְּשֵׁמֶת בַּת אֵילָן הַחֲתָן. וַתְּהִי מֵרַת רוּחַ לְיִצְחָק וְלִרְבֵּקָה (בראשית כו, לד-לה). הוא אף מתחתן בגיל ארבעים, אבל עם בנות המקום (מתוך השיעור).

⁵⁸ ב"ר נט-ח: ויאמר אברהם אל עבדו זקן מביתו, שהיה זיו איקונין שלו דומה לו המושל בכל אשר לו שהיה שליט ביצרו כמותו שים נא ירך תחת ירכי. א"ר ברכיה: לפי שנתנה להם בצער לפיכך היא חביבה ואין נשבעין אלא בה ואשביעך בה' אלהי השמים. א"ר פינחס: עד שלא הודעתי אותו לבריותיו אלהי השמים וכיון שהודעתי אותו לבריותיו אלהי הארץ אשר לא תקח הזהירו שלא ילך אל בנות ענר אשכול וממרא כי אל ארצי ואל מולדתי. א"ר יצחק: חטיא דקרתך זונין זרע מנהון.

תוכן העניינים

הציע אברהם את אליעזר כחלופה אפשרית במקרה שיתברר שהוא אכן ערירי: 'וַיֹּאמֶר אֲבִרָם אֲדֹנָי יְהוִה מָה תִּתֶּן לִי וְאֶנְכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי וְבֶן מִשְׁק בֵּיתִי הוּא דִּמְשֶׁק אֲלִיעֶזֶר'.⁶⁰ הגמרא מתארת במסכת יומא את תכונותיו של אליעזר כך:

אליעזר עבד אברהם זקן ויושב בישיבה היה שנאמר 'ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו המושל בכל אשר לו'. אר"א: שמושל בתורת רבו הוא דמשק אליעזר. א"ר אלעזר: שדולה ומשקה מתורתו של רבו לאחרים.

יומא כח ע"ב

מה משמעות הביטוי "שדולה ומשקה מתורתו של רבו לאחרים"? אליעזר היה חוזר על דברי אברהם ומלמד אותם לכל מי שהכניס אברהם תחת כנפי השכינה. לא היה בדבריו של אליעזר שום חידוש. עולמו הוא העולם של אברהם. הוא רק העולם של אברהם. אבל יצחק חי במציאות שונה. הוא אינו האב הראשון. הוא אינו מתחיל את התהליך. הוא השני והוא צריך להמציא דרך חדשה, של עצמו, להמשיך הלאה כדי לקדם את בניית הזהות הישראלית, כדי להוליד את האב השלישי יעקב, המקבל את השם ישראל. אין בכוחו של אליעזר לחדש, לפלס דרך חדשה. במובן זה, זהותו אינה פורייה, ולכן בתו אינה אופציה רלוונטית בשלב זה של ההיסטוריה.

השאלה איננה האם הייתה בתו של אליעזר צדקת או לא. מן הסתם היא הייתה. השאלה היא זהותית, אנתרופולוגית. עד הַפְּלָגָה, הזהות האנושית הייתה אחת. כל בני נח היו בני משפחה אחת. אחרי הַפְּלָגָה, רק משפחה אחת – משפחת עֶבֶר, ממשיכה להיות, מבחינה זהותית, אוניברסלית. כל שאר המשפחות הפכו להיות גויים.⁶¹ אין שום קונוטציה שלילית באמירה זו אלא תיאור של המצב שנוצר. הזהות של כל גוי היא זהות פרטיקולרית לגמרי – אחד חלקי שבעים מן הזהות האנושית הקמאית. אברהם ממשיך את דרכו של עֶבֶר. הוא רוצה לשמר את המרכיב האוניברסלי, ה"אדמי" בזהותו. זו הייחודיות שלו ושל משפחתו לעומת הזהות הפרטיקולרית של הגויים. לכן הוא אינו יכול, בשלב קריטי זה של הבנייה של הזהות הישראלית, לשלב בתוך זהותה זהות אנושית פרטיקולרית, משום שזה יהפוך אותה לעוד זהות פרטיקולרית. לא סתם עוד זהות פרטיקולרית, מעבר לשבעים הקיימות בעקבות הַפְּלָגָה, אלא זהות חריגה, "מפלצתית" במובן

---

⁵⁹ ב"ר נט-ט: ויאמר אליו העבד הה"ד (הושע יב) כנען בידו מאזני מרמה לעשוק אהב, כנען זה אליעזר בידו מאזני מרמה שהיה יושב ומשקיל את בתו ראוויה היא או אינה ראוויה לעשוק אהב לעשוק אהובו של עולם זה יצחק. אמר: אולי לא תאבה ואתן לו את בתי? א"ל: אתה ארור ובני ברוך ואין ארור מתדבק בברוך.

⁶⁰ בראשית טו-ב

⁶¹ ראה חומש בראשית, פרק י, שבו, לראשונה מופיעה המילה גוי.

תוכן העניינים

האטימולוגי של המילה, משום שהיא תהיה פרטיקולרית לגמרי בצד אחד, בגלל הצד הגויי שבה, ואוניברסלית בצד שני, בזכות הצד העברי שבה. אי אפשר יהיה בתנאים אלה לשמש גואל האנושות, ממלכת כוהנים.

הדוגמה הבולטת אצל חז"ל היא הסיפור של תְּמַנֵּעַ. תְּמַנֵּעַ הייתה נסיכת העם החורי והיא רצתה להתחתן עם האבות.⁶² היא נדחתה על-ידם ובסוף שימשה פילגש לאליפז, בנו של עֶשָׂו, וממנה נולד עמלק. השאלה המתבקשת היא כמובן מדוע דחו אותה האבות? התשובה פשוטה: אי אפשר לבנות זהות אוניברסלית אם, בשלב הבנייה, מכניסים לתוכה, זהות שהיא כבר פרטיקולרית לגמרי, כמו הזהות החורית. מה תהיה הזהות של הבן הנולד מחתונה זו? חורית? לא, כי יש בה, בכל זאת, מרכיב עברי. עברית? גם לא, כי יש בה מרכיב חורי. חורית-עברית? זו זהות לא ברורה. איזה צד גובר על השני? לכן אני מדבר על זהות "מפלצתית". זה מאוד דומה למה שקרה עם הַגֶּר. בשלב זה של חייו אברהם היה עדיין אברם והוא טרם סיים את מסעו הזהותי המאפשר לו לחזור עברי. זהותו היא עדיין ארמית במידה מסוימת.⁶³ באמצע מסעו, נולד ישמעאל וזהותו אינה ברורה: הוא מצרי מצד אמו, מקצת ארמי עדיין מצד אביו, אבל גם כבר מקצת עברי משום שאברהם נמצא בעיצומו של מסעו הזהותי באותו זמן. לכן שרה חותכת מיד את הנושא. זה אינו יכול להיות הפתרון. הפתרון צריך, חייב להיות עברי. רק אחרי שהסתיים שלב זה של בניית הזהות הישראלית, רק אחרי ששם ישראל הופיע בעולם, אפשר להתחתן עם בנות עמים אחרים, וכל זה, כמובן, בהתאם לתנאים הקבועים בהלכה. מי שמתמודד עם מצב זה בתורה הוא יעקב, כאשר הוא צריך לחתן את בניו ובתו ונלמד על כך בהמשך.⁶⁴

עונשו של דור המבול

---

⁶² ב"ר פב-יד: 'ותמנע היתה פילגש לאליפז בן עשו' - תני ר' שמעון בן יוחאי למה לי לדרוש ולומר ותמנע היתה פילגש לאליפז להודיע שבחו של ביתו של אברהם אבינו עד היכן היו המלכיות ושלטונים רוצים להדבק בו ומה היה לוטן הוא היה אחד מן השלטונים שנאמר אלוף לוטן וכתוב ואחות לוטן תמנע ותמנע היתה פילגש וגו' אמרה הואיל ואיני כדאי להנשא לו לאשה אהא לו לשפחה והרי הדברים קל וחומר מה אם עשו הרשע שלא היה בידו אלא מצוה אחת על ידי שהיה מכבד את אביו היו מלכיות ושלטונות רוצות להדבק לו על אחת כמה וכמה שיהיו רוצין להדבק ביעקב אבינו הצדיק שקיים את כל התורה כולה.

⁶³ שינוי שמו של אברהם, מאברם לאברהם, מתרחש בעקבות ברית המילה שלו. זה קורה בפרק יז, כאשר אברהם הוא בן תשעים ותשע שנים. פרשת הגר ולידתו של ישמעאל מתרחשים בפרק הקודם, בפרק טז, כאשר אברהם הוא בן שמונים ושש שנים.

⁶⁴ ראה את סוד מדרש התולדות, חלק ז.

תוכן העניינים

התורה מספרת על זהות מעורבת, לא ברורה, בימי נח, כאשר היא מדברת על בני האלוקים ובנות האדם:

**וַיְהִי כִּי הִחַל הָאָדָם לָרֵב עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וּבָנוֹת יִלְדוּ לָהֶם
וַיִּרְאוּ בְנֵי הָאֱלֹהִים אֶת בָּנוֹת הָאָדָם כִּי טֹבֹת הֵנָּה וַיִּקְחוּ לָהֶם
נָשִׁים מִכָּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ**

בראשית ו, א-ב

לפי פירושו של רבנו האברבנאל על התורה,⁶⁵ מכונים בני קין במקרא "בן האדם" ובני שֵׁת "בני האלוקים". המשימה של בני שֵׁת הייתה לחנך את האנושות של בני קין למוסריות, בעקבות הרצח של הֶבֶל. אבל הפער בין שתי השושלות היה גדול מדי. התורה מלמדת אותנו שהאסטרטגיה שנבחרה על-ידי בני שֵׁת כדי למלא משימה זו - נישואים בין שתי השושלות, התבררה כנישולן חרוץ, משום שהאנושות כולה התדרדרה למצב של חמס: 'וַתִּשָּׁחַת הָאָרֶץ לִפְנֵי הָאֱלֹהִים וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ חָמָס'.⁶⁶ רש"י במקום מסביר שהחמס בא לידי ביטוי בגזל ועל כך נגזר דינם של אנשי הדור.⁶⁷ אז נגזרה גזרת המבול. הזהות שנוצרה בעקבות הנישואים בין שתי השושלות הייתה זהות מפלצתית: מצד אחד הזהות של בני קין, שטרם התעלתה לרמה בסיסית של מוסריות, ומן הצד האחר הזהות של בני שֵׁת, שהייתה אמורה לשמש מחנך השושלת השנייה. בתנאים אלה, שושלת בני שֵׁת לא יכלה למלא את תפקידה כראוי, והיא התדרדרה אף היא, עד כדי כך שהגמרא אומרת שאף על נח נגזרה אותה גזרה של כליה בזמן המבול.⁶⁸

מדוע נגזר דינם של אנשי אותו דור דווקא על הגזל? מה כל כך חמור בגזל? כאשר אני גוזל, אני לוקח את השייך לאחר והופך אותו לשלי. בכך אני שולל לגמרי את קיומו של האחר כסובייקט השווה בערכו אליי. אני הופך אותו לאובייקט. זו פעולה אלימה. שלילת ערכו של האחר, הבאה לידי ביטוי בחמס, בגזל שביצעו אנשי דור המבול, היא השורש לכל העבירות הקשות ביותר, השוללות אף הן את ערכו וקיומו של האחר: גילוי עריות, שפיכות דמים ועבודה זרה.⁶⁹ שלילה זו היא

⁶⁵ ראה פירושו על בראשית פרק ו, עמ' קמד במהדורה בני ארבאל.

⁶⁶ בראשית ו-יא

⁶⁷ בראשית ו-יג. ראה פירושו של רש"י ד"ה "כי מלאה הארץ חמס": לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל.

⁶⁸ סנהדרין קח ע"א: תנא דבי רבי ישמעאל: אף על נח נחתם גזר דין אלא שמצא חן שנאמר נחמתי כי עשיתים ונח מצא חן בעיני ה'.

⁶⁹ ראה פירושו של האור החיים הקדוש על בראשית ו-י: פירוש חמס הוא כללות הרשע, בו גזל, בו גילוי עריות בו שפיכות דמים...

תוכן העניינים

ההפך הגמור מגמילות חסדים, שהיא היא המידה המאפיינת גם את אברהם וגם את רבקה, כפי שנראה מיד. כל זה קרה בעקבות הרצון ליצור זהות מאוחדת, בטרם עת, בטרם ההגעה למדרגה מינימלית של מוסריות בצד שושלת בני קין.

שושנה בין החוחים

אברהם למד את לקחי העבר, ולכן האפשרות היחידה לחתן את יצחק היא לקחת אישה מענף אחר של משפחתו של אברהם. כאן באה לידי ביטוי ההוראה השנייה של אברהם: לא להחזיר את יצחק למקום מוצאו של אברהם בשום אופן: לא לחָרן ולא לאור כשדים. יציאתו של אברהם היא בלתי הפיכה. אברהם יצא מהגלות באֶבְרָם, ואירוע זה הוא בלתי הפיך, כפי שאנחנו לומדים מהגמרא במסכת ברכות:

**תני בר קפרא: כל הקורא לאברהם אברם עובר בעשה
שנאמר 'והיה שמך אברהם'. רבי אליעזר אומר: עובר בלאו
שנאמר 'ולא יקרא עוד את שמך אברם'.**

ברכות יג ע"א

השם "אברהם", לעומת השם "אֶבְרָם" המסמל את הזהות הארמית, הגלותית של אברהם, מסמל את הממד האוניברסלי של הזהות העברית: "ולבסוף נעשה אב לכל העולם כולו". שינוי זה בלתי הפיך והוא התוצאה של היציאה מן הגלות. חזרתו של יצחק לחָרן או לאור כשדים הייתה מצדיקה את הבחירה של הענף השני של משפחתו של אברהם, הענף של אחיו נָחֹר, אשר בחר להישאר בגלות, כלומר לא לחזור לזהות העברית השורשית שלו.

אבל, וכאן הקושי של אברהם ושליחו אליעזר, אם יש מקום אחד בעולם שבו נמצאת אשתו האפשרית של יצחק, הוא דווקא במשפחת נָחֹר, הגרה בחָרָן. במשפחה זו דווקא, כי היא עדיין, במשהו, עברית, גם אם מבחינה חיצונית היא כבר ארמית, כפי שמעידה על כך התורה: בְּתוֹאֵל אבי רבקה נקרא "בְּתוֹאֵל הארמי" וגם לָבָן אחיה של רבקה נקרא "לָבָן הארמי", גם אם בשורשם, בדומה לאברהם, הם מצאצאי עֵבֶר.⁷⁰ איך יכולה התורה לומר שהם ארמיים, כאשר גם הם מבני בניו של עֵבֶר? ארם הוא דמות אחרת, הוא אחד מבני שֵׁם!⁷¹ לכן הכינוי "ארמי" נועד לציין

---

⁷⁰ בראשית כה-כ: וַיְהִי יִצְחָק בֶּן אֶרְבָּעִים שָׁנָה בְּקָהְלוֹ אֶת רַבְּקָה בַּת בְּתוֹאֵל הָאֲרָמִי מִפָּדָן אֲרָם אֲחוֹת לָבָן הָאֲרָמִי לוֹ לְאִשָּׁה

⁷¹ בראשית י, כב-כד: בְּנֵי שֵׁם עֵילָם וְאִשׁוּר וְאֶרְפַּכְשָׁד וְלוֹד וְאָרָם ... וְאֶרְפַּכְשָׁד יָלַד אֶת שְׁלַח וְשְׁלַח יָלַד אֶת עֵבֶר

תוכן העניינים

שחלק מבני משפחתו של תָּרַח בחרו באופציה שונה מזו של אברהם: הם לא רצו לחזור לארץ, הם לא רצו לחזור להיות עברים. הם רצו להישאר קוסמופוליטים ולא לחזור להיות אוניברסליים. כל הענף הזה, נְחֹר, בְּתוּאֵל וְלֶבֶן בחרו להישאר בגלות, בְּתָרַח והם קיבלו החלטה זהותית אסטרטגית: להיות קוסמופוליטים.

קיימות שתי גישות עיקריות אפשריות במימוש הדאגה לאוניברסל האנושי. הראשונה, הגישה הקוסמופוליטית, גורסת שעל עם ישראל להתפזר בין אומות העולם, ובייחוד אצל הציוויליזציה הדומיננטית בכל תקופה, ולשמש בה מחנך מוסרי של אותן אומות. זו הגישה של נְחֹר, אחי אברהם, בנו בְּתוּאֵל, וְלֶבֶן נכדו. אבל, חיש מהר, לֶבֶן מתגלה כאיוב הקשה ביותר של הענף האחר שהחליט להיות אוניברסלי. "ולבן ביקש לעקור את הכל"⁷², על אף שהוא הדוד של יעקב, החותן שלו והסבא של השבטים!⁷³

הגישה האוניברסלית גורסת כי מימוש החזון של עֵבֶר, הבנייה מחדש של האוניברסל האנושי בעקבות הַפְּלִגָּה, עובר דווקא דרך מימוש זהותו הלאומית של צאצאיו בארץ העברים. כאשר החליט אברהם לעזוב את הגלות, הוא שלל לגמרי את הגישה הקוסמופוליטית. הוא זרק את קליפתו הארמית וחזר להיות עברי.

אין פשרה אפשרית בין שתי גישות אלו: או שאתה קוסמופוליטי או אוניברסלי. הפלא הוא שבכל זאת, אברהם שולח את עבדו לְחָרֹן, למשפחתו כדי למצוא שם,

---

⁷² ע"פ ההגדה של פסח.

⁷³ ברצוני להיות זהיר בדבריי אבל כאשר אנחנו מבינים מה ניסו חלק מן הרבנים לעשות, בעיקר בגרמניה, במאה התשע־עשרה, כאשר המציאו את השיטה של "דרך ארץ עם התורה", אנחנו חייבים לומר ששיטה זו הייתה למעשה שיטה קוסמופוליטית, משום שהדרך ארץ היה הדרך ארץ הגרמני. לא הדרך ארץ העברי. מול מייסדי שיטה זו, עמדו כבר ראשוני הציונות, הרב קלישר, הרב אלקלעי ואחרים, נאמני השיטה האוניברסלית האמתית. צריך לתפוס את ההבדל המהותי בין שתי השיטות, בלי לטשטש דבר. בתחילת ספרו "אורות" הרב קוק ז"ל מדגיש את הנקודה הזו באומרו "ארץ ישראל אינה דבר חיצוני לאומה" (אורות, ארץ ישראל א). הוא עונה ישירות לדברי הרב שמשון רפאל הירש בספרו "אגרות צפון" לגבי מרכזיותה של ארץ ישראל. הוויכוח לגבי שיטת "דרך ארץ עם התורה" אינו אם צריך ללמוד גם מדעים עם התורה - ברור שכן. הוויכוח הוא לגבי השיטה איך לממש את משימת עם ישראל בעולם: לפי "שיטת יוסף" או לפי "שיטת יהודה". אולם ההכרעה ההיסטורית במציאות כבר נפלה. נפסקה ההלכה על־ידי ההשגחה העליונה - אנחנו בתקופת "יהודה", ולכן שיטת הרב קוק המבוססת על שיטת הגר"א, היא הנכונה, ועל פיה צריך ללכת ולהבין את המתרחש בעולם ובישראל בפרט. כשלעצמי, התחלתי להבין זאת במהלך מלחמת העולם השנייה, אחרי פלישת כוחות הברית לצפון אפריקה, כאשר, בניגוד לציפיות, שחרור אלג'יריה - אז היינו גרים באוראן, על־ידי כוחות הברית ב-1943, לא הביא לידי ביטול החוקים המפלים של משטר וישי. היהודים נותרו במשך חודשים משוללי שוויון זכויות ולא הבינו מה קורה, גם אם רוב אנשי המחותרת במקום היו יהודים. אינני יודע אם לא הייתה זו קריצת עין של ההשגחה כדי להזכיר לנו שאיננו צרפתים. אז התחלתי לשאול את עצמי "מי אני" (מתוך שיעורי הרב על הציונות).

תוכן העניינים

אולי - בשלב זה איננו יודעים אם היא קיימת בכלל, את אשתו של יצחק. הפלא הוא שיש עדיין בזהותו של נָחֹר ממד נוסף והוא הכוח להוליד את האימהות. הפלא הוא שמן הטומאה של משפחת בְּתוּאֵל שהפך להיות בְּתוּאֵל הארמי, אביו של לָבָן הארמי, יצאו רבקה, רחל ולאה. יש במדרש ביטוי המסכם את הפלא הזה: רבקה היא כמו "שושנה בין החוחים":

**ויהי יצחק בן ארבעים שנה וגו' - א"ר יצחק: אם ללמד
שהיא מארם נהרים והלא כבר נאמר מפדן ארם, מה ת"ל
ארמי בת בתואל הארמי? מה ת"ל אחות לבן הארמי? אלא
בא ללמדך אביה רמאי ואחיה רמאי ואף אנשי מקומה בן,
והצדקת הזו שהיא יוצאה מביניהם, למה היא דומה?
לשושנה בין החוחים. בראשית רבה, פרשה סג-ד**

הקרה נא לפני היום

בשלב זה אברהם אינו יודע אם אכן יש שם עדיין "שושנה בין החוחים", אך הוא כן יודע איך לזהות אותה. הזיהוי יהיה זיהוי מוסרי, לפי המידות המאפיינות את זהות משפחת אברהם, בראש ובראשונה מידת החסד. זה נושא התפילה של עבד אברהם:

**וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהֵי אֲדֹנָי אֲבִרְהֶם הַקְּרָה נָא לְפָנַי הַיּוֹם וְעֲשֵׂה
חֶסֶד עִם אֲדֹנָי אֲבִרְהֶם
הֲנֵה אֲנֹכִי נֹצֵב עַל עֵין הַמַּיִם וּבְנוֹת אֲנָשֵׁי הָעִיר יִצְאֹת לְשֹׂאב
מַיִם
וְהִנֵּה הַנְּעָר אֲשֶׁר אָמַר אֵלַי הִטִּי נָא כַדָּף וְאֶשְׁתָּה וְאָמְרָה
שְׂתָה וְגַם גְּמְלִיךָ אֶשְׁקָה אֹתָהּ הַכַּחַת לְעַבְדְּךָ לְיִצְחָק וְבָה אֲדַע
כִּי עָשִׂיתָ חֶסֶד עִם אֲדֹנָי
בראשית כד, יב-יד**

האם יש עדיין במקום הזה, שממנו יצא אברהם, אישה בעלת חסד? האם נשאר עקבה של המידה שמאפיינת את אברהם במקום הזה, שהפך להיות מקום של טומאה, של רמאות, של אי מוסריות, לפי דברי המדרש? ואם היא קיימת בכלל, האם תסכים לבוא לארץ כנען? זה ידרוש ממנה אומץ דומה לאומץ שהפגינו אברהם ושרה. זה ידרוש ממנה להתנתק מסביבתה הטבעית. זה ידרוש ממנה אומץ אדיר כדי להיכנס לצומת מרכזי של ההיסטוריה. לכן אליעזר מתפלל. הוא אינו מתפלל

תוכן העניינים

כדי לקבל מן השמים את הסימן הנחוץ לזיהוי האישה הנכונה. הוא מתפלל כדי שאישה כזו אכן תימצא ושהוא יפגוש אותה. והנה כאשר הוא מגיע לעין המים, הוא מזהה אותה, רץ לקראתה והוא מבקש ממנה 'הַגְמִיאֵינִי נָא מְעַט מִיָּמִים מִבְּדָךְ'.⁷⁴ והנה הנס מתרחש משום שהיא מציעה לו לשתות, לא רק גמיאה אחת אלא כל צרכו:⁷⁵

**וְתֹאמֶר שְׁתֵּה אֲדָנִי וְתִמְהַר וְתֵרְד כְּדָה עַל יְדָה וְתִשְׁקֶהוּ
וְתִכַּל לְהִשְׁקֶתוֹ וְתֹאמֶר גַּם לְגַמְלִיךָ אֶשְׁאֵב עַד אִם כָּלוּ לְשֵׁתֹת**

בראשית כד, יח-יט

'וְתֹאמֶר שְׁתֵּה אֲדָנִי' - המדרש אומר שהיא "נדיבה ממשפחת נדיבים".⁷⁶ היא אכן נמצאת והוא אכן פגש אותה. אבל מי היא? ואליעזר מוסיף עוד שאלה כדי לבדוק שהיא אכן בעלת חסד: האם יש 'מקום לנו לליון'?

**וַיֹּאמֶר בֵּת מִי אַתְּ הַגִּידִי נָא לִי הַיֵּשׁ בֵּית אָבִיךָ מְקוֹם לָנוּ
לְלִיּוֹן**

וְתֹאמֶר אֵלָיו בֵּת בְּתוֹאֵל אֲנֹכִי בֶן מַלְכָּה אֲשֶׁר יִלְדָה לְנַחֲוֹר

בראשית כד, כג-כד

היא מציגה את עצמה כ'בת בתואל', לא כבת בתואל הארמי. בתואל מוזכר על ידה לפי הייחוס העברי שלו: 'בֶּן מַלְכָּה אֲשֶׁר יִלְדָה לְנַחֲוֹר'. נוסח זה מזכיר לנו את הפסוק: 'וּבְתוֹאֵל יִלְדָה אֶת רַבֶּקָה שְׁמֹנֶה אֵלֶּה יִלְדָה מַלְכָּה לְנַחֲוֹר אַחֵי אַבְרָהָם'.⁷⁷ 'לְנַחֲוֹר' כאשר היה עדיין 'אַחֵי אַבְרָהָם' במובן הזהותי, כאשר אותו ענף היה עדיין עברי ולא ארמי.

נוסף על כך היא גם מציעה לאליעזר ולגמליו מקום ללון. היא אכן בעלת חסד, היא אכן נדיבה, היא אכן יודעת להכניס אורחים. זה הפלא האמתי: יש אכן עדיין "שושנה בין החוחים" ואליעזר פגש אותה.

⁷⁴ בראשית כד-יז

⁷⁵ ראה פסיקתא זוטרתא (מדרש לקח טוב) על בראשית כד, ד"ה "ותמהר ותרד כדה על ידה ותשקהו". הוא שאל גמיאה אחת, ורבקה השקתו כל צרכו.

⁷⁶ ראה שם, ד"ה "ותאמר שתה אדני": נדיבה ממשפחת נדיבים, דכתיב "נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם" (תהלים מז-י).

⁷⁷ בראשית כב-כג

קפיצת הדרך

תפילתו של אליעזר יוצאת דופן: 'הִקְרָה נָא לְפָנַי הַיּוֹם'. מה משמעות בקשתו? נניח לרגע שרביקה אינה קיימת, האם אליעזר מבקש מהקב"ה לברוא אותה באופן מידי, כלומר נסי, ובגיל שהיא ראויה להינשא?⁷⁸ או שמא הוא מתכוון שהדברים יתרחשו באופן אקראי? ישנו מדרש הדורש ביאור יסודי:

'ויקם וילך אל ארם נהרים' ר' יצחק אמר בן יומו, היא דעתיה דר' יצחק 'ואבא היום אל העין' היום יצאתי והיום באתי.

בראשית רבה, פרשה נט-יא

רש"י מצטט חלק מן המדרש בפירושו, בד"ה "ואבא היום" ומפרש "היום יצאתי והיום באתי מכאן שקפצה לו הארץ".⁷⁹ מה משמעות הביטוי "קפיצת הדרך"? כדי להבין אותו, עלינו להגדיר מה תכלית התפילה, מדוע אנחנו מתפללים. חז"ל מכנים את התפילה כצורך "חיי שעה".⁸⁰ בתפילה, כלומר בתפילת שמונה-עשרה, אנחנו מבקשים את מה שנחוץ לנו, הכרחי כדי שחינו יהיו חיים של ממש: קודם כול הדעת, משום שמי שאין לו דעת, חיו אינם חיים.⁸¹ מהי הדעת? דעה היא התגלות

---

⁷⁸ ראה פירושו של הנצי"ב ב"העמק דבר", בראשית כד-יב, בד"ה הקרה: א"א לפרש מלשון כי הקרה ה' אלהיך פועל יוצא על העצם המבוקש וא"כ הוא בקשה שיזמין את המיועדת ליצחק. א"א לומר בן דמי יודע אם יש פה המיועדת והרי לא ביקש שיברא בדרך נס באותה שעה אשה. ותו א"כ הכי מיבעי עשה חסד עם אדוני אברהם והקרה נא לפני היום. אלא הפעל הקרה סובב על השגחת ה' ומשמעו הזדמן שתהי' השגחתו ית' מזומנת לפניו. והבקשה הי' שיהא האות שיעשה לנכון. ואם יש פה המיועדת תבוא לשאוב ותזדמן בתשובה זו. ואם איננה פה לא תהא שום בתולה עונה כך.

⁷⁹ סנהדרין צה ע"א: שלושה קפצה להם הארץ: אליעזר עבד אברהם ויעקב אבינו ואבישי בן צרויה.

⁸⁰ שבת י ע"א: רבא חזייה לרב המנונא דקא מאריך בצלותיה, אמר: מניחין חיי עולם ועוסקים בחיי שעה! והוא סבר: זמן תפלה לחוד, וזמן תורה לחוד. פירש רש"י: חיי עולם - תורה, תפלה צורך חיי שעה היא - לרפואה לשלום ולמזונות.

ראה את דברי המהר"ל ב"באר הגולה", באר הרביעי, עמ' נב (בהוצאת האחים הוניג): "אין ענין התפילה רק בקשה וזהו עצם לשון התפלה בכל מקום". ראה גם דבריו בעמ' פ: "אבל התפלה הוא בקשת צרכו במה שחסר לו".

⁸¹ בשבת וביום טוב איננו מבקשים את הצרכים של כל הימים אלא את הברכה המיוחדת השייכת או לשבת או ליום טוב מסוים (מתוך השיעור).

תוכן העניינים

המידות דרך הנשמה. אדם ללא נשמה, ללא דעת הוא גולם, כפי שהמדרש אומר "בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את אדם הראשון גולם בראו".⁸² הדעת מבדילה בין האדם לשאר בעלי חיים, כפי שרש"י מסביר זאת על בראשית א-ז, בד"ה "נפש חיה": "אף בהמה וחיה נקראו נפש חיה, אבל זו של אדם חיה שבכולם שנתווסף בו דעה ודיבור". אם האדם הוא בעל תודעה מוסרית, יש בו דעת. האדם המתפלל מבקש בראש ובראשונה להיות אדם, כלומר להיות בעל דעת.

"אתה חונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה". הקב"ה חונן לאדם דעת, באשר הוא אדם, בחינם. אנחנו פונים אליו משום שהוא בעל תכונה זו ואז אנחנו מבקשים ממנו "וחננו מאתך דעה בינה והשכל" או "חכמה בינה ודעת" בהתאם לנוסח. כך צריך להבין את הבקשה שלנו: "חננו מאתך", בלי אמצעי, "דעת", כלומר שאנחנו לא נזדקק למישהו כדי לקבל את הדעת. זה הפשט. אבל לפי הקבלה זה יותר עמוק: "וחננו מאתך דעת", שנהיה מסוגלים לדעת אותך - הדעת שלך, הדעת השייכת לך. אם מקבלים דעת, אז התורה היא תורה, ואם התורה היא תורה, אז החטא הוא חטא, ולכן מיד צריך מחילה. זו הברכה, הבקשה הבאה "סלח לנו". כל עוד לא קיבלתי דעת, החטא לא נפקד עליי. אם הדעת חסרה, אי אפשר לייחס לי כל חטא. זו הקטגוריה של מחוסרי דעת. אבל כדי שהסליחה תוכל להינתן, קודם כול עלי לחזור בתשובה. לכן הסדר הוא דעת, תשובה ואז סליחה.

בתפילה אנחנו מבקשים דברים שאיננו יכולים להשיג דרך עמלנו.⁸³ אנחנו מבקשים לקבל עכשיו אותם הדברים שאנחנו זקוקים להם. לקבל דבר מה כאשר איני צריך אותו, אינו עוזר. אני מבקש כי אני צריך דבר מסוים עכשיו. זה מה שאליעזר מבקש: שהוא יפגוש עכשיו אותה אישה משום שיצחק זקוק לה עכשיו - 'הַקָּרָה נָא לְפָנַי הַיּוֹם'.⁸⁴ תכלית קפיצת הדרך היא שהדברים שעתידיים להתרחש, יתרחשו עכשיו, משום שעכשיו זקוקים להם.

ברצוני לחדד נקודה אחת. אמרתי שבתפילה אנחנו מבקשים אותם דברים שבלעדיהם החיים אינם חיים. המתפלל צריך לשאול את עצמו האם מה שהוא עומד לבקש באמת נחוץ לו. הגמרא מספרת על רבי חנינא בן דוסא שהיה עני מרוד. המיוחד ברבי חנינא בן דוסא הוא שתפילתו הייתה מתקבלת.⁸⁵

**אמרה ליה דביתהו: עד אימת ניזיל ונצטער כולי האי?
אמר לה: מאי נעביד? בעי רחמי דניתבו לך מידי, בעא**

⁸² ראה ב"ר יד-ה.

⁸³ התפילה היא התוצאה של רגש החיסרון ומבלעדי אותו רגש חיסרון אין לאדם רשות להתפלל (מתוך השיעור).

⁸⁴ אונקלוס מתרגם את המילה "נא" כְּעַן - עכשיו, כלומר עוד היום.

⁸⁵ ברכות לד ע"ב

תוכן העניינים

רחמי, יצתה כמין פיסת יד ויהבו ליה חד כרעא דפתורא דדהבא. חזיא בחלמא עתידי צדיקי דאכלי אפתורא דדהבא דאית ליה תלת כרעי. ואיהו אפתורא דתרי כרעי, אמר לה: ניחא לך דמיכל אכלי כולי עלמא אפתורא דמשלם ואנן אפתורא דמיחסר? אמרה ליה: ומאי נעביד? בעי רחמי דנשקלינהו מינך. בעי רחמי ושקלוהו. תנא: גדול היה נס אחרון יותר מן הראשון.

תענית כה ע"א⁸⁶

לכל אדם נתונה הרשות לבקש בתפילתו את הדברים הגורמים לו להרגיש בלעדיהם, חיסרון מוחלט של העיקר בחיים.⁸⁷ אבל עליו לשקול היטב אם אכן זה כך, משום שייטבן שהוא למעשה מבקש לאכול מפירותיו השמורים לו בעולם הבא, כבר בעולם הזה. ומי יודע אם אין בבקשתו משום סכנה? לכן התפילה היא עניין רציני ביותר, ולא צריך לבקש סתם דברים, בייחוד כל אותם דברים שבכוחו של האדם להשיג בזכות עמלו. התפילה איננה תחליף למאמץ של העמל.

מה שאנחנו מבקשים בתפילה הוא לקבל את שכר המצוות שאנחנו קיימנו, אבל אנחנו יודעים ש"שכר מצווה בהאי עלמא, ליכא".⁸⁸ קשה להתפלל. האדם צריך להחליט אם הוא צריך עכשיו חלק מאותו שכר שמיועד לו לעולם הבא. ההחלטה נתונה בידי האדם: עכשיו או בעולם הבא. הרשות בידו. אני מדגיש זאת כדי להסביר שמסוכן מאוד להתפלל בלי לדעת מה לבקש. איך אני יכול לדעת האם מה שאני מבקש הוא באמת טוב בשבילי או לא? אולי זה מסוכן. זה מה שאנחנו למדים מהמעשה של רבי חנינא בן דוסא וצריך להפנים היטב את הדברים. רבי חנינא בן דוסא ואשתו הבינו שהם קיבלו בעולם הזה בזכות, את אותה רגל של זהב, אבל מה

---

⁸⁶ תרגום: רבי חנינא בן דוסא היה עני עד מאד. אמרה לו אשתו, עד מתי נמשיך ונצטער כך? אמר לה: מה נעשה? אמרה לו, בקש רחמים שייטנו לך דבר מה. ביקש רחמים, יצאה כמין פיסת יד ונתנו לו רגל אחת של שולחן זהב. ראתה בחלום שעתידים צדיקים לאכול על שולחן זהב שיש לו שלוש רגליים והיא על שולחן של שתי רגליים. בספרה חלומה לבעלה אמר לה: האם נוח לך שיאכלו הכל על שולחן שלם ואנו על שולחן חסר? אמרה לו: ומה נעשה? בקש רחמים שייקחו אותה ממך. ביקש רחמים ולקחו אותה. שנה החכם בברייתא: גדול היה נס אחרון יותר מן הנס הראשון.

⁸⁷ הדוגמה הבולטת היא תפילתו של חנה. לחנה היה חסר העיקר, היה חסר לה בן, ועולם בלי בן הוא עולם בלי משמעות, כדברי הגמרא במסכת נדרים סד ע"ב: "אריב"ל: "כל אדם שאין לו בנים חשוב כמת, שנאמר 'הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי'". זהו שנאמר (שמואל א, א-י): 'וְהָיָא מֶרֶת נְפֹשׁ וְתַתְּפִלַּל עַל ה' וּבָכָה תְּבָכָה'. 'וְהָיָא מֶרֶת נְפֹשׁ' בבחינת חסרון העיקר, ולכן: 'וְתַתְּפִלַּל עַל ה'.

⁸⁸ קידושין לט ע"ב

תוכן העניינים

שהם קיבלו בעולם הזה יחסר להם בעולם הבא. אז הוא שוב התפלל שהרגל תיעלם. הגמרא לא אמרה סתם שהנס השני היה גדול יותר מהנס הראשון.

'הקרה נא לפני היום'. מילת המפתח בתפילתו של אליעזר היא המילה 'היום'. הוא יודע היטב מהן התכונות הנדרשות מאותה אישה. היא צריכה להיות בעלת חסד כדי להשלים את יצחק, איש מידת הדין הרפה. הוא מבקש לפגוש אותה היום. מפגש כזה אינו יכול להיות מפגש אקראי. אם הוא יהיה, הוא יהיה התוצאה של ההשגחה. אולם אין די במפגש עצמו משום שהיא גם צריכה להסכים לבוא עם אליעזר לארץ ישראל. היא יכולה לסרב. הסכמתה אינה מובנת מאליה כלל, משום שהיא בתו של בְּתוּאֵל בן נָחוֹר, שבחר, בניגוד לאברהם אחיו, להיות ארמי ולא לחזור לארץ ישראל. האווירה המשפחתית דוחפת אותה לסרב לבוא עם העבד, שהגיע רק עכשיו. ומי אומר שבני המשפחה יסכימו בכלל? ואם כן, מה תהיה תגובתו של יצחק? האם יאהב אותה?

הקרה או קרי?

אני יכול להתייחס לאירוע כלשהו בשני אופנים שונים: כאירוע מכוון או כאירוע מקרי, כאקסידנט בלע"ז, כמזדמן. למשל, אנחנו מוצאים בתורה את הביטוי "ללכת קרי", כמו בפסוק 'וְאִם תִּלְכוּ עִמִּי קָרִי וְלֹא תֵאבְדוּ לְשִׁמְעֵי לִי וְיִסְפְּתִי עֲלֵיכֶם מִכָּה שִׁבְעַת כְּחַטֹּאתֵיכֶם'.⁸⁹ רש"י במקום מסביר: "רבותינו אמרו: עראי, במקרה, שאינו אלא לפרקים, כן תלכו עראי במצות". כשזה מתרחש, זה מתרחש: אם זו מצווה, אז אני עושה אותה, ואם זו עבירה, גם אז אני עושה אותה. הכול כפי שמזדמן. זו ההתנהגות של רוב בני האדם: במקום להחליט מה הם עושים, הם נגררים אחרי מעשיהם. במקום שמישהו ישלוט על משהו - האירוע, המשהו משתלט עליו. הבלתי פרסונלי משתלט על הפרסונלי. אז מגיעים למה שמכונה בתורה "מקרה לילה"⁹⁰ - ההפך מהתולדות. מהי משמעות המילה תולדה בתורה? מילה זו באה לתאר, להדגיש את המאמץ המכוון, המודע של הולדת בן האדם. יש כאן פרויקט רצוני, מכוון: אדם הראשון דרך צאצאיו מוליד את בנו, בן האדם. זה נעשה יותר ויותר, מדור לדור. הילוד איננו תעתיק של האב או האם. הוא אמור להיות פרי חדש המסמל התקדמות מסוימת של האנושות לקראת השגת תכליתה, הולדת בן האדם האמתי. האתגר של הרך הנולד הוא לקדם אף הוא את השגת התכלית, בבוא הזמן. זה תלוי ברצונו.

⁸⁹ ויקרא כו-כא

⁹⁰ דברים כג-יא: כִּי יִהְיֶה בְךָ אִישׁ אֲשֶׁר לֹא יִהְיֶה טְהוֹר מִקְרָה לְיָלֵה וְיִצָּא אֶל מַחוּץ לַמַּחֲנֶה לֹא יָבֹא אֶל תּוֹךְ הַמַּחֲנֶה

תוכן העניינים

לעומת התולדות, יש קורות. דברים בלתי מכוונים, ולכן בלתי משמעותיים מבחינת מימוש מחשבת הבורא, מבחינת השגת היעד של התולדות, הולדת בן האדם האמתי, התואם את מחשבת הבורא כאשר ברא את אדם הראשון. הקורות הן סדרת אירועים, המתרחשים לפי סדר כרונולוגי מסוים אבל ללא יד מכוונת מצד עושיהם, ולכן ללא משמעות. כך תופסים הגויים את ההיסטוריה. היא חסרת משמעות, משום שהיא חסרת יעד, חסרת תכלית.⁹¹ בתורה, הקורות מסומלות על-ידי השימוש בפועל "ויקר", כגון אצל בלעם: 'וַיִּקְרַ אֱלֹהִים אֶל בְּלָעַם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֵת שְׁבַעַת הַמַּזְבְּחֹת עָרַכְתִּי וְאָעַל פָּר וְאֵיל בַּמִּזְבֵּחַ'.⁹² כך הוא תופס את האירועים. הכול קורות, כלומר ללא תכלית, ללא יעד. קורה מה שקורה, אבל אין לכך תכלית. הכול כאוטי, במובן האטימולוגי של המילה. אי-סדר. זה מה שהתורה אומרת כאשר היא מדברת על קרי.⁹³ לכן מושג זה קשור לטומאה, משום שאותן קורות חסרות חיות.

אני יכול להתייחס לאירוע בשני אופנים: כבעל משמעות ואז הוא שייך לתולדות, או כקרי. אני יכול לראות את הסיפור של המפגש של אליעזר, שלוחו של אברהם אבינו, עם רבקה כסיפור יוצא דופן, בעל משמעות אדירה מבחינת התולדות, כמגלה התערבות של ההשגחה העליונה מתחילתו ועד סופו, או כרצף של אירועים אקראיים, ללא קשר מהותי ביניהם, ללא משמעות, ללא תכלית.

כאשר עבד אברהם מתפלל 'הֲקֵרָה נָא לְפָנַי הַיּוֹם', הוא מגלה את התפיסה העברית של ההיסטוריה. היא בעלת משמעות "משיחית", כלומר יש לה יעד, יש לה תכלית חיובית, מוגדרת היטב, והיא הולדת בן האדם. בשלב זה אנחנו עסוקים במאמץ לחתן את יצחק, בנו של הזוג הראשון של האבות, אברהם ושרה, כדי שהוא יוכל בבוא העת עם אשתו להוליד את הדור השלישי של האבות. אליעזר אינו מתייחס לפגישה שלו עם רבקה כאל תאונה, או כחסרת משמעות, שהיא כול כולה יד המקרה. הגיע הזמן לחתן את יצחק, ולכן דברים מסוימים צריכים להתרחש 'היום'. מבחינה זו הדגש הוא על 'היום', כפי שהמלבי"ם בפירושו לתורה מדגיש

---

⁹¹ דווקא במובן זה, התפיסה ההיסטורית של המרקסיזם שונה לחלוטין משום שיש באידאולוגיה זו תכלית היסטורית והיא בניית החברה הקומוניסטית והמנגנון הדיאלקטי המכוון את שלבי ההיסטוריה. במובן זה, מצד אחד אפשר לומר שאידאולוגיה זו היא משיחית, משום שהיא מגדירה יעד, תכלית למשך הזמן ואפשר להבין מדוע התלהבו ממנה יהודים רבים כל כך. מן הצד האחר ברגסון מדבר על הינף התחלתי אבל לדידו, לאחר מכן, כל מה שקורה קורה באופן אקראי, ללא יד מכוונת. שניהם, מרקס וברגסון, ממוצא יהודי, אבל אין זה הופך את הגותם להגות יהודית. הגותם היא הגות פילוסופית, ללא קשר לחכמת ישראל (מתוך שיעורי הרב על הגאולה).

⁹² במדבר כג-ד

⁹³ במידה מסוימת זה מזכיר את עיקרי הפילוסופיה של ברגסון. אמנם הוא מדבר על הינף חיובי בתחילת ההיסטוריה, אבל לאחר מכן הכול אקראי, ללא יד מכוונת. אין תכלית או ליתר דיוק כל תכלית אפשרית (מתוך השיעור).

תוכן העניינים

זאת: "ואם אתעכב פה הנכם מאחרים זמן קבוע מאת ההשגחה".⁹⁴ יש בתולדות שלבים מכריעים הצריכים להתרחש ב"זמן קבוע": יצחק צריך להתחתן, אחרת אין המשך לתולדות. הוא היורש: 'וַיִּתֵּן אֲבִרְהָם אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ לְיִצְחָק'.⁹⁵ אברהם בחר למסור לו את ברכתו,⁹⁶ והגיע העת לחתן אותו כדי להמשיך הלאה. אליעזר יודע מהן התכונות הנדרשות מאותה אישה והוא מתפלל שאכן יש אישה כזו במציאות ושהוא יפגוש אותה, שהיא תהיה בעלת התכונות הנדרשות והיא תסכים ללכת אחריו כדי להצטרף ליצחק.⁹⁷

אין כאן שום מקריות או אקראיות. אין מְקַרָה בתורה. המילה מְקַרָה כתובה עם האות רי"ש בסגול, והיא אינה מופיעה בתורה.⁹⁸ אין מקום ליד המקרה.

השאלה היא איך אני תופס כל אירוע: כבעל משמעות או כמחוסר משמעות, מבחינת התולדות. לא כל אירוע הוא בעל משמעות. אירוע כזה נקרא קרי. הוא בן חלוף. הוא אינו מוליד שום דבר חיובי מבחינת התולדות. הוא יכול שלא להשאיר רושם כלל או להשאיר רושם שלילי – אז צריך להתייחס אליו ולתקנו. הוא היה יכול להתרחש ובאותה מידה לא להתרחש. הוא אקראי. לעומתו יש אירוע שמתגלה כבעל משמעות, לעתים הרבה זמן אחרי שהתרחש. אותו אירוע שייך לתולדות. במבט ראשון הוא נראה בנאלי, חסר משמעות, כמו התוספת של רבקה 'וַתֵּאמֶר גַּם לְגַמְלִיָּה אֲשָׁאָב עַד אִם בָּלוּ לְשָׂתֵת'.⁹⁹ אבל תוספת זו מגלה מי היא באמת.

אתן דוגמה: הנבואה של בלעם. מילת המפתח בה היא המילה וַיִּקְרָ: 'וַיִּקְרָ אֱלֹהִים אֶל בְּלָעָם'¹⁰⁰ או אפילו 'וַיִּקְרָ ה' אֶל בְּלָעָם'.¹⁰¹ נבואתו היא מבחינת קרי, משום שהיא אינה מקדמת את פרויקט התולדות. היא בת חלוף. לכן נאמר 'וַיִּקְרָ'. אין זה אומר שאין לה השפעה על מהלך ההיסטוריה. יש לה השפעה, אבל מבחינת קורות, לא

⁹⁴ מלבי"ם על בראשית כד-נו, ד"ה "ויאמר אלהם אל תאחרו אתי"

⁹⁵ בראשית כה-ה

⁹⁶ ראה פירושו של רש"י על בראשית כה-ה, ד"ה "ויתן אברהם וגו'": ב"ר : א"ר נחמיה: ברכת דייטיקי נתן לו שאמר לו הקב"ה לאברהם והיה ברכה, הברכות מסורות בידך לברך את מי שתרצה ואברהם מסרם ליצחק. ראה דברי שפתי חכמים על האתר: קשה לרש"י והלא כבר נתן כל אשר לו ליצחק, ודייטיקי פירוש מלשון עתיק יומין, כלומר זה הקב"ה. אי נמי ג' מלות הן דא תהא קאי, כלומר שתהא המתנה קיימת שהחזיק אותו בנכסים שנתן לו כבר וק"ל.

⁹⁷ ראה פירושו של ר' אבן עזרא בד"ה "הקרה נא לפני": כטעם הכן חפצי לפני, וכן כי הקרה ה' אלהיך.

⁹⁸ היא מופיעה במגילת קהלת ג-יט, ט-ב וט-ג, בה קהלת מתווכח עם הפילוסוף, לפי הפרשנות של הרב אשכנזי.

⁹⁹ בראשית כד-יט

¹⁰⁰ במדבר כג-ד

¹⁰¹ במדבר כג-טז

תוכן העניינים

מבחינת תולדות. ולעתים, לגמרי במקרה, בלעם אומר אותם דברים שאומרת הנבואה העברית, המכירה בעובדה שמישהו מדבר אל מישהו, שיש יעד להיסטוריה האנושית, ולא איזה דיבור בלתי פרסונלי. אבל זה מקרי לחלוטין. לכן המאפיין של נבואתו הוא 'וַיִּקְרַ'. ללכת קרי זה לומר שאין יד מכוונת, שאין השגחה.

מֵה' יִצְאָ הַדְּבָר

אליעזר, כעבד אברהם, יודע שיש יד מכוונת, שיש השגחה, ולכן הוא מתפלל כדי שבמציאות יפגוש עכשיו את האישה המיועדת ליצחק. כאשר הוא פוגש על עין המים נערה בעלת גמילות חסדים, משימתו עוד לא תמה. ההצלחה טרם הובטחה: 'וְהָאִישׁ מִשְׁתָּאָה לָּהּ מִחֵרִישׁ לְדַעַת הַהֲצִלִים יְהוָה דָּרְכּוּ אִם לֹא'.¹⁰² יש דיוק חשוב ברש"י בפירושו למילה מִשְׁתָּאָה: "משתומם ומתבהל על שראה דבריו קרוב להצליח אבל אינו יודע אם ממשפחת אברהם היא אם לאו". מה כוונתו כאשר הוא אומר שאליעזר לא ידע אם היא ממשפחת אברהם או לא? הרי היא כבר אמרה מי היא! היא 'בַּת בְּתוּאֵל בֶּן נַחֹר אֲשֶׁר יִלְדָה לוֹ מִלְכָּה',¹⁰³ אבל דברי רש"י עמוקים ביותר: יש במשפחת תָּרַח שני צדדים, הצד של אברהם והצד של נַחֹר: האופציה הזהותית של אברהם – לחזור להיות עברי, והאופציה הזהותית של נַחֹר – להיות ארמי, והן סותרות זו את זו.¹⁰⁴ אליעזר אינו יודע לאיזה צד היא שייכת. המבחן עוד לפניו: האם תסכים רבקה לבוא עמו לארץ ישראל? לכן כאשר הוא מגיע לביתו של בְּתוּאֵל, הוא פותח מיד בנאום שבו הוא מספר את כל אשר קרה עד כה, והוא מסיים אותו בשאלה: 'וְעַתָּה אִם יִשְׁכֶם עֲשִׂים חֶסֶד וְאֶמֶת אֶת אֲדֹנָי הַגִּידוּ לִי וְאִם לֹא הַגִּידוּ לִי וְאֶפְנֶה עַל יְמִין אוֹ עַל שְׂמָאל',¹⁰⁵ לבני ישמעאל או לבני לוט, שהם שתי האופציות האחרות, מתוך משפחתו של אברהם.¹⁰⁶

¹⁰² בראשית כד-כא

¹⁰³ בראשית כד-מז

¹⁰⁴ כאשר רבקה מציגה את עצמה היא אומרת שהיא בת בתואל בן נחור, אבל התורה מתארת אותה אחרת (בראשית כה-כ): 'וַיְהִי יִצְחָק בֶּן אַרְבָּעִים שָׁנָה בְּקָהְתוֹ אֶת רַבְקָה בַּת בְּתוּאֵל הָאֲרָמִי מִפֶּדֶן אֶרֶם אַחֹת לְבִן הָאֲרָמִי לוֹ לְאִשָּׁה'. היא בת בתואל הארמי והיא גם אחות לבן הארמי. התורה שמה את הדגש על הממד הארמי וזה לא מקרי, משום שגם אם היא רוצה להיות עבריה, היא נושאת בקרבה את האופציה הזהותית ההפוכה, האופציה הארמית. השאלה היא האם תצליח להיפטר ממנה (מתוך שיעורי הרב על התולדות).

¹⁰⁵ בראשית כד-מט

¹⁰⁶ ראה פירושו של רש"י: "על ימין" מבנות ישמעאל, "על שמאל" מבנות לוט שהיה יושב לשמאלו של אברהם (ב"ר).

תוכן העניינים

'וַיַּעַן לָבֶן וּבְתוּאֵל וַיֹּאמְרוּ מִיְהוָה יֵצֵא הַדָּבָר לֹא נוֹכַל דַּבֵּר אֵלַיְךָ רַע אוֹ טוֹב'.¹⁰⁷ הפסוק קשה ממספר בחינות: מדוע לָבֶן הוא המשיב? מדוע הוא מזכיר את שם ה', מדוע הוא אומר רע או טוב, ולא טוב או רע? רש"י מתייחס לשאלה האחרונה בד"ה "לא נוכל דבר אליך": "למאן בדבר הזה לא על ידי תשובת דבר רע ולא ע"י תשובת דבר הגון לפי שניכר שמה' יצא הדבר, לפי דבריך, שזימנה לך". יוצא מדבריו של לפי לָבֶן, אין בחירה לאדם. יש כוח עליון המחייב אותו לעשות דבר מסוים, גם אם רצונו לעשות את ההפך, לעשות את הרע. וגם אם האדם רוצה לעשות את הטוב, אין זה תלוי בו. תפיסתו היא דטרמיניסטית לחלוטין.¹⁰⁸ הכול יד הגורל, גזרה מגבוה ואין אפשרות לאדם להתנגד לגזרה זו. אין חופש בחירה. לכן, בשלב זה, לָבֶן אינו אומר את אשר על לבו, גם אם הוא מתנגד לחלוטין להליכת אחותו עם עבד אברהם. אבל למחרת הדברים משתנים: 'וַיִּקְרָאוּ לְרַבֵּקָה וַיֹּאמְרוּ אֵלֶיהָ הֲתִלְכִי עִם הָאִישׁ הַזֶּה וַתֹּאמֶר אֵלָיו'.¹⁰⁹ 'הֲתִלְכִי עִם הָאִישׁ הַזֶּה' אין כאן שום שאלה אלא תמיהה,¹¹⁰ משום שהחלטתה נוגדת את האופציה הזהותית של ענף זה של המשפחה. יש בידיה היכולת להטות את הכף לטובת האופציה הארמית והיא אינה עושה זאת. היא מחליטה להצטרף לענף השני של המשפחה ולאופציה הזהותית שהיא מייצגת – האופציה העברית. היא מסכימה להוות עם יצחק הזוג המייסד את הזהות הישראלית, כפי שאליעזר רמז לה כאשר הוא נתן לה את המתנות: 'וַיִּקַּח הָאִישׁ נָצֶם זָהָב בְּקַע מְשֻׁקָּלוּ וּשְׁנֵי צְמִידִים עַל יְדָיָהּ עֶשְׂרֵה זָהָב מְשֻׁקָּלִים'.¹¹¹ רש"י מסביר בשם המדרש שהבקע רומז לשקלי ישראל בקע לגולגולת, ששני הצמידים הם רמז לשני לוחות ועשרה זהב משקלם הם רמז לעשרת הדברות.¹¹² זה עתידה אם תסכים, והיא אכן מסכימה לכך בניגוד לדעת משפחתה.

שאלה:¹¹³ לָבֶן אמר שמה' יצא הדבר. איך אמירה זו מסתדרת עם מה שהרב אמר, שהוא ראה בזה יד הגורל. אם זה מה', יש כאן עניין רצוני, ולא גורל?

¹⁰⁷ בראשית כד-ג

¹⁰⁸ ראה פירושו של הרשב"ם: ד"ה לא נוכל דבר אליך רע או טוב: לא הסתירה ולא הבנין תלוי ברצונו, כי על כרחנו, רוצים ולא רוצים, כי הקב"ה עשה שהיכולת בידו.

¹⁰⁹ בראשית כד-נח

¹¹⁰ ראה פירושו של רש"י בד"ה "אלך": "מעצמי, ואף אם אינכם רוצים", ודברי הט"ז בספרו "דברי דוד": "דקדקה בלשונם והבינה שאינה שאלת ספק אלא קושיית תמיהה".

¹¹¹ בראשית כד-כב

¹¹² ראה פירושו של רש"י לפסוק: "בקע" רמז לשקלי ישראל בקע לגולגולת, "ושני צמידים" רמז לשני לוחות מצומדות, "עשרה זהב משקלם" רמז לעשרת הדברות שבהן.

¹¹³ במהלך השיעורים נשאלו שאלות על-ידי משתתפי השיעור והן מצוינות במהלך הספר על-ידי המילה "שאלה".

תוכן העניינים

תשובה: אם הוא מקבל שזה רצון ה', מדוע למחרת הוא מבקש לשאול את רבקה? הרי הוא כבר אמר 'הֲנֵה רְבֵקָה לְפָנַיָּךְ קַח וְלֶךְ וְתֵהי אִשָּׁה לְבֶן אֲדֹנָיִךְ פְּאֶשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה'.¹¹⁴ מה השתנה מבחינתו בין אתמול להיום? התשובה הקלסית – מבחינת ההלכה, היא חשובה ביותר, היא שצריך את הסכמת האישה לפני הקידושין. אי אפשר לכפות קידושין על אישה כלשהי.¹¹⁵ אבל מדוע הוא לא שאל אותה אתמול מיד, לפני שאמר 'הֲנֵה רְבֵקָה לְפָנַיָּךְ קַח וְלֶךְ'? גם הביטוי "מה' יצא הדבר" קשה, משום שהיה לו לומר מה' היה הדבר. מה פירוש המילה יצא בפסוק? המדרש מביא שתי דעות:

**'ויען לבן ובתואל ויאמרו מה' יצא הדבר' – מהיכן יצא?
רבי יהושע בר נחמיה בשם ר' חנינא בר יצחק: מהר המוריה
יצא. ורבנן אמרי: מהיכן יצא? 'ותהי אשה לבן אדוניך
כאשר דבר ה'".**

בראשית רבה, פרשה ס-י

בעל ה"תורה שלמה", הרב מנחם כשר מביא בשם ה"ילקוט מעין גנים" מדרש נוסף: "וכי הם מאמינים בה' והלא הם עובדי ע"ז ומנחשים,¹¹⁶ אלא אמרו: "כאשר דבר ה'" – בדעתכם, אתם ואדונכם אברהם". לָבֶן וּבְתוּאֵל הֵבִינוּ מֵהַסִּיפּוּר שֶׁסִּיפֵר לָהֶם הָעֶבֶד וּמִקְפִּיצַת הַדֶּרֶךְ שֶׁהֵייתָה לוֹ שֶׁמָּה' יֵצֵא הַדָּבָר: רַבְקָה מִיּוֹעֵדֶת לִיצְחָק כִּבְר מֵהַר הַמּוֹרִיָּה, שָׁבוּ נֶעֱקֵד יִצְחָק. אֲנַחְנוּ זֹכְרִים שֶׁמִּיד אַחֲרֵי סִיפּוּר הָעֶקֶדָה, נֹאמַר 'הֲנֵה יִלְדָה מִלְּכָה גַם הוּא בְּנִים לְנַחֲוֹר אָחִיךְ'.¹¹⁷ מדוע הסכימה התורה את שתי הפרשיות? רש"י מתייחס לשאלה זו באומרו ש"בשובו מהר המוריה היה אברהם מהרהר ואומר אילו היה בני שחוט, כבר היה הולך בלא בנים, היה לי להשיאו אשה בבנות ענר אשכול וממרא, בשרו הקב"ה שנולדה רבקה בת זוגו וכו'". לכן הוא שלח את אליעזר דווקא לחָרֵן לחתן את יצחק.

הֲנֵה יִלְדָה מִלְּכָה גַם הוּא

¹¹⁴ בראשית כד-נא

¹¹⁵ ראה קידושין ב ע"ב: דמדעתה אין, שלא מדעתה לא.

¹¹⁶ בראשית ל-כז: וַיֹּאמֶר אֵלָיו לָבֶן אִם נָא מִצָּאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ נַחֲשֵׁתִי וַיְבָרְכֵנִי יְהוָה בְּגִלְלוֹךְ

¹¹⁷ בראשית כב-כ

תוכן העניינים

פגשנו לראשונה במקרא את מְלָכָה, הבת של הרן, האח של אברהם, שנפטר מן העולם באור כשדים, בסוף פרשת נח, והיא מופיעה כאשתו של נָחור.¹¹⁸ מאז לא ידענו מה קרה לה. אחרי העקדה, התורה אומרת שמְלָכָה 'גם הוא' ילדה בנים לנָחור. כבר למדנו שהמילה 'גם' צריכה לעורר את סקרנותנו,¹¹⁹ משום שהיא לכאורה מיותרת. הולדת ילדים היא דבר טבעי, אבל התורה רוצה שנבין שיש קשר מהותי בין לידת יצחק והעקדה ובין הולדת ילדיו של נָחור. היא מבקשת לקשור בין לידתו של יצחק ובין לידתה של רבקה, גם אם ייתכן שכרונולוגית מְלָכָה הולידה הרבה לפני שרה. עקדתו של יצחק – הפיכתו מצדיק של מידת הדין הקשה לצדיק של מידת הדין הרפה – אפשרה את לידתה של רבקה.¹²⁰ מסביר הרמב"ן:

בעבור היותה בת הרן אחיו אהיה בשורה לאברהם שנפקד אחיו הגדול בבנים רבים מבת אחיו המת, ומלשון הכתוב נראה שלא ידע באחד מהם בלתי היום, ואם היתה פקודתם בימי בחורותם, אי אפשר שלא שמעו עד היום, כי אין המרחק רב בין ארם נהרים ובין ארץ כנען, והנה אברהם בצאתו מחָרָן בן ע"ה שנה וגם נחור זקן ואשתו איננה בחורה, אבל עשה ה' להם נס שנפקדו בימי הזקנה, וזה טעם "מלכה גם היא" ובדברי רבותינו (ילק"ש רמז תשסו) יאמר שנפקדה כאחותה.

העובדה שְנָחור ומְלָכָה מצליחים להוליד בְחָרָן אינה מובנת מאליה. לכאורה, מצבם דומה למצבם של אברהם ושרה אשר אינם מצליחים להוליד בחוץ לארץ. אבל בניגוד לאברהם ושרה החוזרים לארץ, נָחור ומְלָכָה בחרו באופציה ההפוכה, להישאר בחוץ לארץ, ובכל זאת, לפי ההסבר של הרמב"ן, התרחש אצלם נס כי הם "נפקדו אף הם בימי הזקנה". תכלית הנס הזה אינה להפוך את ענף זה של משפחת תָרָח לפורה כשלעצמו, אלא לאפשר את לידתה של רבקה דווקא, כי היא האישה המיועדת ליצחק אחרי עקדתו. כך עולה מדברי הרמב"ן.

¹¹⁸ בראשית יא-כט

¹¹⁹ להרחבת הנושא, ראה למשל את הפסקה "שֵׁת - בדמות ובצלם" בשיעור "גילוי שם ה'", ב"סוד מדרש התולדות", חלק א.

¹²⁰ ראה גם את הסברו של הרב בפסקה "שושנה בין החוחים" בשיעור "תפילתו של צדיק בן צדיק" בהמשך הספר.

תוכן העניינים

עם ההסבר הזה אפשר לחזור לדברי המדרש: "רבי יהושע בר נחמיה בשם ר' חנינא בר יצחק: מהר המוריה יצא". קיים קשר מהותי – לא בהכרח כרונולוגי,¹²¹ בין לידתה של רבקה ובין עקדתו של יצחק. הקשר ביניהם הופך להיות אפשרי אחרי שמידתו של יצחק נעקדה בהר המוריה והוא הפך להיות הצדיק של מידת הדין הרפה. אז הוא יכול להוליד וזאת דווקא עם רבקה שהיא בעלת המידה ההפוכה, מידת החסד, כפי שהתברר לאליעזר, עבדו של אברהם.

רבנן אינם חולקים על רבי יהושע. רבי יהושע רצה להצביע על המעשה ההיסטורי שאפשר את הקשר בין יצחק לרבקה. רבנן רוצים להצביע על התכנית האלוקית, מבחינת מחשבת הבריאה, הקושרת ביניהם: 'וְתִהְיֶה אִשָּׁה לְבִן אֲדֹנָיךָ פְּאֶשֶׁר דְּבָר ה'".¹²² כך קבע הקב"ה, מבחינת "אישה לאיש".¹²³

האמירה "אישה לאיש" דורשת הסבר כי אפשר לטעות בהבנתה בקלות. יש גמרא ידועה מאוד במסכת סנהדרין האומרת:

**והאמר רב יהודה אמר רב: ארבעים יום קודם יצירת הולד
בת קול יוצאת ואומרת: בת פלוני לפלוני! לא קשיא; הא
בזווג ראשון, הא בזווג שני.**

סנהדרין כב ע"א

יש גם מושג שהקב"ה מזווג זיווגים.¹²⁴ אבל אי אפשר לומר שיש כאן גזרה ואותו פלוני מוכרח להתחתן אם אותה פלונית, משום שמי שאומר כך צריך להסביר מדוע יש גירושים, מדוע יש זיווגים שאינם עולים יפה. הקב"ה אינו אל אכזר הרוצה להכשיל את אותם זוגות. ההסבר הוא כדלקמן: 'וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצִלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם'¹²⁵ – במדרגה הנקראת "עולם הבריאה", יש זהות אחת הנקראת "האדם", אין זכר או נקבה. יש נשמה אחת.

---

¹²¹ בעלי המדרש מתייחסים לכרונולוגיה העולה מן הפסוקים, ולכן הם מסיקים, לפי החשבון הזה, שרבקה הייתה בת שלוש. נראה לי שההסבר הוא בכיוון שהזכרנו עתה. הם רוצים להדגיש את הקשר המהותי בין יצחק ובין רבקה (מתוך השיעור).

¹²² בראשית כד-נא

¹²³ מועד קטן יח ע"ב

¹²⁴ ב"ר סח-ד: מטרונה שאלה את ר' יוסי בר חלפתא, אמרה לו: לכמה ימים ברא הקדוש ברוך הוא את עולמו? אמר לה: לששת ימים כדכתיב (שמות כ) כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ. אמרה לו: מה הוא עושה מאותה שעה ועד עכשיו? אמר לה: הקב"ה יושב ומזווג זיווגים בתו של פלוני לפלוני אשתו של פלוני לפלוני ממונו של פלוני לפלוני

...

¹²⁵ בראשית א-כז

תוכן העניינים

בעולם העשייה, יש זכר ונקבה וההבדל ניכר, ממשי, מציאותי בין האיש ובין האישה. יוצא שחלק מן הנשמה נמצאת אצל האיש וחלק אחר אצל האישה. במעשה הקידושין שני החלקים אמורים להתאחד.¹²⁶ הקושי של הזיווג הראשון הוא שמהלידה עד החתונה, שני האישים, האיש והאישה חיו את חייהם בנפרד, ללא מודעות זה לזו, ולא נפגשו בהכרח. מכאן הקושי: האם במציאות שני המיועדים נפגשים או לא, האם הם משכילים להתאחד או לא. זה אינו מוכרח בכלל.¹²⁷ זה נכון גם לגבי יצחק ורבקה. הוא בארץ כנען והיא בקרן. אם אברהם אינו שולח את אליעזר לשם, איך הם אמורים להיפגש? ומי מביח שאליעזר אכן יפגוש אותה בקרן? חז"ל אומרים שהיא לא הייתה רגילה לצאת לשאוב מים ורק באותו יום יצאה! ומי היה ערב לכך שתסכים לבוא עם אליעזר וכו' וכו'? אם הכול מוכרח להיות, כי יש גזרה שהיא מיועדת לו, מדוע התורה טורחת לספר פעמיים את הסיפור? התשובה פשוטה ומהותית ביותר וצריך להפנים אותה, משום שהיא נוגעת לחיי כולנו: במציאות, דבר אינו מוכרח. לעתים יש סיבוכים עצומים, כגון הסיפור של דוד ובת שבע. מדוע בשלב ראשון היא הייתה עם אוריה הקהתי? יש בחינה של "אישה לאיש" במחשבת הבריאה וזה נקרא ש"מאת ה' יצא הדבר", ויש בחינה אחרת והיא בחינת המציאות ההיסטורית, ולא תמיד יש התאמה בין הבחינות. לא תמיד הזיווג הוא זיווג ראשון.

בעת אסביר בקצרה את הנושא של הזיווג השני שקשה כקריעת ים סוף, דרך פירושו של בעל ה"עוללות אפרים" על המשנה, הרב שלמה אפרים מלונטשיץ – הוא בעל ה"כלי יקר" על התורה.¹²⁸ הוא מסביר שהעניין של זיווג שני קשור למצב

---

¹²⁶ להרחבת הנושא, ראה את השיעור "העצם והנפש" בהמשך הספר.

¹²⁷ יש מצבים מורכבים ביותר והדרך היחידה להבין אותם היא דרך תורת הגלגולים. הפסוק היסודי הוא הפסוק 'וְעָשָׂה חֶסֶד לְאֶלְפִים לְאֶהֱבֵי וּלְשִׁמְרֵי מְצוֹתָי' (שמות כ-ה) לאהבי יש אלף הזדמנויות של גלגולים כדי לתקן את נפשם. רק בפעם אחרונה, מתגלה מאיזה גלגול הוא, כשהכול נגמר. אפשר לחזור אלף פעמים. יש רמז בפשט התפלה: "המרבה לסלוח": יש ריבוי של הזדמנויות. מי שהגיע לגמר התיקון שלו, מתחיל להבין מה זה גלגול כשזו הפעם אחרונה. לכן אין חובה להאמין בגלגולים. אם שואלים האם יש חובה להבין, להאמין בגלגולים? צריך לדעת, כי לפי ההלכה, אין חובה להאמין בכל עניין של הקבלה. רק מי שבטבעו שייך, יש לו חובה. 'וְאֵין לָמוּ מְכָשׁוֹל' (תהילים קיט-קסה) – מי שלא מסוגל, זה לא שייך לו (מתוך שיעורי הרב על שערי אורה).

¹²⁸ ראה חלק ג, עמ' יא (מאמר שעח – זיווג שני): כי מהידוע שאף אם כבר יצא קול הכרוז לאמור "בת פלוני לפלוני", אין הכרוז ההוא מכריח שיזדווגו על כל פנים, כי יש מקום לביטולו, כמו אם האיש הוא יבוא ויגזול רבים וירצח בראש כל חוצות עד אשר נתחייב מיתה בידי אדם, ההצל תצילהו הגזירה היא [של בת פלוני לפלוני] שלא יומת, כדי שתתקיים הגזירה וישא בת פלוני. וכן אם יחלל השם בפרהסיא, או יעבור על כל מצוות ה' אשר הדין נותן להיות בכרת מן העולם קודם שישא אשה, או שימות בקטנותו בחטא אבותיו, כל הגזירות האלו בלי ספק דוחים הגזירה וההכרזה הראשונה שהוא רשע בעונו ימות, ובת זוגו תנשא לאחר לטוב לפני האלקים. ואם כן הרבה בתולות כאלו נמצאות בעולם שהיה בכלל הכרוז, ואף על פי כן מונחות הפקר לכל מי שיזכה להן מצד מעשיו, וכן

תוכן העניינים

שבו המיועד לא זכה בבת זוגו כזיווג ראשון, משום שאחר לוקח אותה, מכל מיני סיבות, לעתים משונות. במקרה כזה, ההכרזה של "בת פלוני לפלוני"¹²⁹ אינה מתקיימת. כל עוד הבעל הראשון קיים, אין כל אפשרות להוציא אל הפועל את הזיווג שהכריזו עליו בשמים. לעתים אי אפשר לעשות זאת בגלל הנסיבות. אבל אחרי שהבעל הראשון הלך לעולמו, יש אפשרות לקיים את הזיווג במקרים מסוימים. זה תלוי ב"מות" הבעל הראשון וזה קשה בקריעת ים סוף, משום שכדי להציל את ישראל, היה הקב"ה צריך לנגוף את מצרים וזה היה קשה ביותר בעיניו. לכן הזיווג השני קשה לא פחות מקריעת ים סוף, משום שהוא תלוי בהיעלמותו של הבעל הראשון, במיתתו או בגירושין.

בהיפך זה, שגם כל הבתולות הנולדות אף על פי שיצא עליהם הכרוז, מכל מקום אין כולן באות לידי זיווג, כגון הבתולות הנגועות ונאספות מן העולם או בעוון עצמן או בעוון אבותם, ואם כן כל הזכרים בני זיווגם גם כן פנוים ואין להם בת זוג, ואם כן נמצאו כמה זכרים וכמה נקיבות בעולם שאין להם זיווג, והם בעצם הזיווג השני, כי כבר נתבטל זיווג ראשון על פי המעשים המקולקלים והקב"ה מזווגם אך על פי המעשים ...

¹²⁹ סנהדרין כב ע"א

תוכן העניינים